

DOI: 10.32089/WBH.PHW.2022.3(281).0008

ORCID: 0000-0002-0269-120X

ORCID: 0000-0003-4671-1206

TADEUSZ DUBICKI

ROBERT MAJZNER

Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie

Wywiad na Niemcy oczami kierownika Referatu „Zachód” Oddziału II Sztabu Głównego Wojska Polskiego 1932–1939

ABSTRACT

As part of the transition of the armed forces to a peaceful structure in the summer of 1921, the process of strict specialization of the information and intelligence apparatus concentrated in the Second Department of the General (Main) Staff of the Polish Army in two key operational directions: west and east began. This process was fully justified due to the conditions Poland faced at the time, and in order to maintain its recently regained independence it was absolutely essential to know the secrets of the USSR and the Third Reich.

Powszechnie wiadomo, że od momentu przejścia na strukturę pokojową latem 1921 r. następował proces ścisłej specjalizacji aparatu informacyjno-wywiadowczego skupionego w Oddziale II Sztabu Generalnego (Głównego) Wojska Polskiego (dalej: SG WP) na dwóch kluczowych kierunkach operacyjnych: zachodnim i wschodnim.

Proces powyższej „specjalizacji” był oczywiście w warunkach polskich w pełni uzasadniony, choć miał również swojej negatywne konsekwencje. Niektórych z nich w żadnej mierze nie sposób było *de facto* uniknąć, można je było wyłącznie minimalizować. Bezwzględna konieczność poznania tajemnic ZSRS i Rzeszy Niemieckiej była bowiem – jak słusznie przyjęto – warunkiem zachowania niepodległości. Zarówno w Moskwie, jak i w Berlinie doskonale zdawano sobie jednak z tego sprawę, wykorzystując ten fakt do inicjowania działań o charakterze inspiracyjnym względem

polskiego wywiadu. W ten sposób właśnie „głód” informacji w połączeniu z brakiem doświadczenia i niestety również niekompetencją sprawiły, że Oddział II SG WP dał się złapać radzieckim służbom w pułapkę operacji „MOCR-Trust”¹.

Konsekwencje powyższej porażki okazały się wielopłaszczyznowe, tzn. zarówno w wymiarze operacyjnym, technicznym, psychologicznym, jak i personalnym. Sukcesy, jakie w tym samym czasie zaczął odnosić Oddział II SG WP na kierunku niemieckim, sprawiły, że szefostwo służby zaczęło faworyzować Referat „Zachód” – także finansowo,² wywołując tym samym frustrację nowego kierownictwa Referatu „Wschód”, które musiało mozolnie odbudowywać swe aktywa obciążone piętnem kompromitującej porażki, przy tym funkcjonując w zdecydowanie trudniejszych realiach operacyjnych. Kiedy jednak pojawiły się pewne wątpliwości związane z realizacją kluczowej dla Referatu „Zachód” afery „In.3”,³ kierownictwo Referatu „Wschód” odebrało to jako sygnał do odreagowania lat upokorzenia i odzyskania należnego im miejsca w hierarchii służby. Ich wysiłki koncentrowały się początkowo wyłącznie na udowodnieniu niemieckich działań inspiracyjnych, by na tej podstawie całkowicie zdeprecjonować dotychczasowe osiągnięcia Referatu „Zachód” i przejąć nad nim pełną kontrolę. Z czasem na fali rozliczeń „klęski wrześnieowej” poszerzyli jednak zarówno krąg podejrzanych, jak i charakter stawianych zarzutów, nie wyłączając nawet oskarżeń o świadomą współpracę z niemieckim wywiadem.

Zaprezentowany poniżej dokument jest zapisem opinii oficera, który najdłużej spośród wszystkich kierował Referatem „Zachód”, na dodatek w kluczowym dla tej służby okresie, tj. w latach 1932–1939.⁴ Powstał jako

---

¹ Zob. Andrzej Krzak, *Czerwoni Azeferowie. Afera MOCR-TRUST 1922–1927* (Warszawa: Wojskowe Centrum Edukacji Obywatelskiej, 2010); Marek Świerczek, „MOCR-Trust”. *Polski wywiad wojskowy a sowiecka operacja dezinformacyjna (1921–1927)* (Radomsko: Wyd. Taurus, 2019).

² Na początku lat trzydziestych najdroższa „zachodnia” placówka (In.3) dysponowała miesięcznym budżetem w wysokości 2150 dolarów, podczas gdy „wschodnia” (L.3 w Stambule) – 425 dolarów; Łukasz Ulatowski, *Polski wywiad wojskowy w 1939 roku. Struktura organizacyjna, składy osobowe, personel, budżet, mob.* (Warszawa: b.w., 2013), 236.

³ Zob. Henryk Ćwięk, *Rotmistrz Sosnowski. As wywiadu Drugiej Rzeczypospolitej* (Kraków: Wyd. Literackie, 2010); Marian Zacharski, *Rotmistrz* (Poznań: Wyd. Zysk i S-ka, 2011); Ulatowski, *Berlińska placówka wywiadowcza „In.3” (1926–1934) Oddziału II i działalność majora Jerzego Sosnowskiego w Niemczech* (Warszawa: b.w., 2016); Konrad Graczyk, *Operacja „Reichswehrministerium”. Misja majora Jerzego Sosnowskiego. Niemiecki i polski proces karny* (Warszawa: Wyd. Rytm, 2017); Robert Majzner, *Sosnowski był agentem niemieckim. Afera „In.3” w świetle opinii kpt. Mieczysława Dubika* (Radomsko: Wyd. Taurus, 2020).

⁴ Adam Świtkowski (ur. 1898 – zm. 1966) – mjr adm. (art.), dr praw, w Oddziale II SG WP od 1923 r. jako kierownik Referatu Studiów i zastępca szefa Ekspozytury nr 4 w Krakowie (1923–1925), w linii (1925–1928), referent i zastępca szefa Ekspozytury nr 7 w Gdańsku

uzupełnienie przesłuchania przeprowadzonego na zlecenie Morskiego Sądu Wojennego w Londynie przez 11 Sąd Polowy I Korpusu Pancerno-Motorowego w dniach 13 i 15 lutego 1943 r., w ramach śledztwa przeciwko kpt. Jerzemu Niezbrzyckiemu⁵ i mjr. Tadeuszowi Nowińskiemu⁶ – oskarżonym o zniesławienie ówczesnego kierownictwa Oddziału Informacyjno-Wywiadowczego Sztabu Naczelnego Wodza,⁷ w tym zwłaszcza szefa Wydziału Wywiadowczego mjr. Jana Żychonia.⁸ Major Adam Świtkowski – wieloletni czynny oficer wywiadu wojskowego na kierunku niemieckim i wykładowca w Szkole Oficerów Wywiadowczych w Glasgow⁹ – przygotował go jako

---

(1928), kierownik Samodzielnego Referatu Informacyjnego (dalej: SRI) przy Dowództwie Okręgu Korpusu (dalej: DOK) nr V w Krakowie (1928–1931), referent w Referacie „Zachód” Wydziału II Wywiadowczego (1931–1932), kierownik Referatu „Zachód” Wydziału II Wywiadowczego (1932–1939); Tadeusz Dubicki i Andrzej Suchcitz, *Oficerowie wywiadu WP i PSZ w latach 1939–1945*, t. 2 (Warszawa: Wyd. LTW, 2011), 218–227.

⁵ Jerzy Niezbrzycki (ur. 1902 – zm. 1968) – kpt. piech., w Oddziale II SG WP od 1928 r., kierownik Placówki Wywiadowczej „Dniepr”/„O-2” (1928–1930), referent (1930–1932), następnie kierownik Referatu „Wschód” Wydziału II Wywiadowczego (1932–1939); Dubicki i Suchcitz, *Oficerowie*, t. 1 (Warszawa: Instytut Józefa Piłsudskiego, Wyd. LTW, 2009), 188–199.

⁶ Tadeusz Nowiński (ur. 1900 – zm. 1972) – mjr kaw., w Oddziale II SG WP od 1933 r., referent ds. rosyjskich w Wydziale IIb Kontrwywiadowczym (1933–1935), referent w Referacie „Wschód” Wydziału IIa Wywiadu Ofensywnego (1935–1936), kierownik Placówki Wywiadowczej „K.10” przy Konsulacie RP w Leningradzie (1936–1939), referent w Referacie „Wschód” (styczeń–sierpień 1939), wyznaczony do objęcia placówki łącznikowej Referatu „Zachód” w Paryżu (sierpień–wrzesień 1939); *ibid.*, 1:206–209.

⁷ Zob. Majzner, Dubicki i Suchcitz, *W labiryncie oskarżeń. „Sprawa majora Żychonia” przed Morskim Sądem Wojennym w Londynie 1942–1943* (Częstochowa: Akademia im. Jana Długosza, 2015); Majzner, Suchcitz i Dubicki, *Oskarżam majora Żychonia. Sprawa karna KW.21/42 przed Morskim Sądem Wojennym w Londynie* (Radomsko: Wyd. Taurus, 2016).

⁸ Jan Henryk Żychoń (ur. 1902 – zm. 1944) – mjr piech., w wywiadzie od 1919 r. – początkowo w Oddziale II Dowództwa Okręgu Generalnego (dalej: DOG) Kraków, następnie DOG Lublin oraz Frontu Południowo-Wschodniego. Uczestnik trzeciego powstania śląskiego w „Grupie Wawelberga”. Referent w SRI DOG Lublin (1921–1922), kierownik Referatu Informacyjnego Oddziału II 13 Dywizji Piechoty w Równem (1922–1924), oficer do zleceń specjalnych szefa Oddziału II SG WP (1924–1925), kierownik Posterunku Oficerskiego nr 2 w Katowicach Ekspozytury nr 4 (1925–1928), szef Ekspozytury nr 7 w Gdańsku, szef Ekspozytury nr 3 w Bydgoszczy (1930–1939); Włodzimierz Jastrzębski, *Major Żychoń i bydgoska ekspozytura wywiadu* (Bydgoszcz: Wyd. Świadectwo, 1994); Joanna Bochaczek-Trąbska, *Major Jan Henryk Żychoń 1902–1944* (Oświęcim: Wyd. Napoleon V, 2012); Dubicki i Suchcitz, *Oficerowie*, t. 4 (Warszawa: Wyd. LTW, 2019), 276–292.

⁹ Szkoła Oficerów Wywiadowczych utworzona została zarządzeniem gen. Władysława Sikorskiego z 24 II 1941 r. pod nazwą „Kurs Doskonalący Administracji Wojskowej”. Inauguracja zajęć nastąpiła 3 IV 1941 r. Komendantem od początku do końca jej funkcjonowania (1946/1947) był ppłk/plk dypl. Stefan Mayer; Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie (dalej: IPMS), Oddział II Informacyjno-Wywiadowczy Sztabu Naczelnego Wodza (dalej: Oddział II SNW), sygn. A.XII.22/125/I, Pismo szefa Oddziału I SNW, L.dz. 476/Tjn./O.I.Org.41, Londyn, 24 II 1941 r., 23.

wyraz protestu przeciwko fałszowaniu historii oraz deprecjonowaniu osiągnięć wywiadu „zachodniego” i jego oficerów.

O jego wartości stanowi fakt, iż wnosi do badań nad wywiadem polskim na kierunku zachodnim kilka istotnych, nowych elementów, w tym jeden bardzo krytyczny, a mianowicie konkluzję, że w Oddziale II SG WP nie było właściwie jednolitej doktryny wywiadowczej, co wydaje się zresztą tezą dosyć zaskakującą, zwłaszcza w wydaniu kierownika referatu odpowiedzialnego za wywiad głęboki czyli strategiczny.

Zasadniczo jednak koncentruje się na dwóch kwestiach, tj. konsekwencjach afery „In.3” dla pracy wywiadu na Niemcy oraz jego roli w przygotowaniu kraju na agresję ze strony III Rzeszy.

W tym pierwszym obszarze dowiadujemy się przede wszystkim, że od momentu objęcia kierownictwa Referatu „Zachód” był on do mjr. Jerzego Sosnowskiego¹⁰ nastawiony negatywnie, choć przyznawał zarazem, że bilans jego pracy oceniał dodatnio. Natomiast podejrzania co do świadomego lub nieświadomego dostarczania przezeń Niemcom materiału inspiracyjnego z całą pewnością sformułował dopiero w Wielkiej Brytanii. Wątpliwości związane z *Organisation Kriegsspiel* zostały bowiem ostatecznie rozwiane na konferencji w styczniu 1933 r. i do momentu aresztowania mjr. Sosnowskiego przez niemiecki kontrwywiad nie formułowano już pod jego adresem żadnych podejrzeń, ewidentnie troszcząc się wyłącznie o bezpieczeństwo placówki.

Z analizy opracowania można jednak odnieść nieodparte wrażenie, że mjr Świtkowski przyjął wymuszoną likwidację „In.3” niemal jak dobrodziejstwo. Fakt ten bowiem zwolnił środki finansowe, które wykorzystano do znacznej rozbudowy aparatu wywiadu głębokiego na terenie III Rzeszy, przypisując sobie autorstwo strategii zarzucenia wywiadu dokumentalnego na rzecz obserwacyjnego oraz przejścia z pracy agencyjnej na indywidualną.

Przekonując, że w nowej „postwersalskiej” rzeczywistości znacząco ułatwi to śledzenie rozbudowy niemieckich sił zbrojnych – poprzez „rozzucenie oficerów po całym terenie Niemiec”, równocześnie dodawał, że do minimum zmniejszyło to możliwość inspiracji ze strony wywiadu niemieckiego. Przekonywał przy tym, że system pracy znacząco ułatwiał kontrolę wiadomości, meldunków oraz raportów nie tylko ich własnej sieci agencyjnej, ale

---

¹⁰ Jerzy Sosnowski (ur. 1896 – zm. 1942) – mjr kaw., z Oddziałem II SG WP związany najprawdopodobniej od 1925 r., kierownik Placówki Wywiadowczej „In.3” w Berlinie (1926–1934), aresztowany i skazany za szpiegostwo przez *Volksgerichtshof* na dożywotnie więzienie. W kwietniu 1936 r. wymieniony za niemieckich szpiegów. Podejrzewany o współpracę z *Abwehrr*, przetrzymywany przez Wydział IIb Kontrwywiadowczy i przesłuchiwany (1936–1938), formalnie oskarżony o zdradę państwa, uznany winnym przez Wojskowy Sąd Okręgowy nr 1 w Warszawie i skazany 17 VI 1939 r. na 15 lat więzienia; Majzner, *Sosnowski*, 11–26.

i afer centralnie prowadzonych, uznając to za istotne osiągnięcie nowej organizacji służby.

Nie odnosząc się do kwestii oceny efektywności tego rozwiązania, gdyż zdecydowanie wykracza to poza ramy niniejszego artykułu, warto jednak zwrócić uwagę na fakt, że równocześnie mjr Świtkowski nieco mimochodem wskazał jeszcze jedną – być może nawet prawdziwą – przyczynę tych zmian; a mianowicie kłopoty finansowe centrali wywiadu na Niemcy.

Nie miał natomiast najmniejszych wątpliwości w kwestii ogólnej oceny wysiłku wywiadu na Niemcy, uznając, że w wyniku „koleżeńskiej współpracy” ekspozytur krajowych z placówkami wywiadu strategicznego bezsprzecznie spełnił swój obowiązek, w związku z czym „nie może być mowy o zaskoczeniu natury wojskowej we wrześniu 1939 r.,” co rzeczywiście znajduje pełne potwierdzenie w zachowanej dokumentacji aktowej Oddziału II SG WP. Zarówno wywiad płytki, jak i głęboki dostarczyły bowiem po 1935 r. wystarczająco dużo dowodów na rozbudowę niemieckich sił zbrojnych i wynikające z tego faktu zagrożenia dla państwa polskiego. Natomiast w sierpniu 1939 r. w większości precyzyjnie wskazał rejon koncentracji niemieckich związków oraz ich potencjał przeznaczony do ataku na Polskę, na podstawie czego prawidłowo przewidziano główne kierunki uderzenia.

Major Świtkowski dostarczył więc Morskiemu Sądowi Wojennemu licznych argumentów, umożliwiając mu tym samym zweryfikowanie oskarżeń wysuwanych pod adresem oficerów Referatu „Zachód” przez kpt. Niezbrzyckiego i mjr. Nowińskiego, przy tym – co warto podkreślić – w żadnej mierze nie odnosząc się do wyników pracy Referatu „Wschód”, choć przesłanek do tego było niewspółmiernie więcej.

Opracowanie to jest więc – oczywiście jak na swoją ograniczoną formułę – cennym źródłem do badań nad dziejami polskiego wywiadu wojskowego na kierunku niemieckim, choć nie jest wolne od błędów, a sam jego autor dzieli historię na tę „sprzed Sosnowskiego” i tę „po Sosnowskim”, co należy jednak uznać za daleko idące uproszczenie i w pewnym sensie manipulację, z pomocą której ewidentnie próbował odciąć się od tej sprawy. Tak zresztą można byłoby zinterpretować skądinąd słuszne spostrzeżenie, że kierownik głębokiego wywiadu nie ma za zadanie odnoszenie błyskotliwych sukcesów, tylko trafnie oceniać rzeczywistość u przeciwnika.

Jedynym istotniejszym błędem było natomiast przypisanie wywiadowi czeskiemu zasługi zdemaskowania por. Józefa Gryfa-Czajkowskiego, gdyż w rzeczywistości dotyczyło to zupełnie innego agenta.

Za w gruncie rzeczy symptomatyczny można również uznać fakt pominięcia w relacji roli, jaką w organizacji służby wywiadowczej na terenie Niemiec odegrała współpraca ze służbą konsularną, która na tym odcinku – zwłaszcza po likwidacji placówki In.3 – pozwoliła *de facto* istotnie rozbudować Referatowi „Zachód” swe aktywa i tym samym możliwości operacyjne.

Dokument przechowywany jest w postaci maszynopisu w Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie, w zespole akt Morskiego Sądu Wojennego.¹¹ Został opracowany zgodnie z zasadami publikacji źródeł, z zachowaniem oryginalnego zapisu i stylu, jedynie dla ułatwienia odbioru uwspółcześiono interpunkcję i ortografię.

* * *

Mjr dr Świtkowski Adam
Wykładowca w Szkole Of[icerów] Wyw[iadowczych]
m.p.
22-go lutego 1943 r.

11 SĄD POLOWY D-TWA I KORPUSU PANC.MOT.

W związku z tamt. L. S.O.W.1/43. z dn. 10 II 1943 r. przedstawiam Sądowi opracowanie, będące dalszym ciągiem szczegółów podanych do protokołu w czasie przesłuchania mnie w dniu 13 i 15 bm.

Kierownictwo Referatu Zachód przejąłem od kpt. Stanaka Władysława¹² dnia 18-go czerwca 1932. Mój poprzednik kierował referatem – zdaje się – około 4 lata. Z uwagi na zawodność pamięci, przy rekonstrukcji chronologicznego przebiegu zdarzeń z okresu jedenastu lat ubiegłych, będę się starał podawać daty aproksymatywnie.

Schemat organizacyjny Referatu Zachód¹³ obejmował: kierownika Referatu (etat oficer sztabowy) i jednego referenta (etat of[icera] młodszego),

¹¹ IPMS, Morski Sąd Wojenny w Londynie, sygn. A.XII.88/848D, Oświadczenie mjr. dr. Świtkowskiego Adama, Glasgow, 22 II 1943 r., 512–517.

¹² Władysław Stanak (ur. 1897 – zm. 1932) – kpt. piech., w Oddziale II SG WP od 1926 r., referent w Ekspozyturze nr 4 w Krakowie (1926–1928), kierownik Referatu „Zachód” w Wydziale III Wywiadowczym (1928–1932); Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego (dalej: CAW-WBH), Akta Personalne i Odznaczeniowe (dalej: AP), sygn. 1769/89/4809, Arkusz ewidencyjno-kwalifikacyjny, [1926], b.p.; Roczne uzupełnienie listy kwalifikacyjnej za rok 1932, b.p

¹³ Referat „Zachód” powołany został w styczniu 1927 r. w ramach Wydziału III Wywiadowczego, z etatem kierownika i jego zastępcy oraz z zakresem prac obejmujących Niemcy, Francję, Wielką Brytanię, Stany Zjednoczone, Włochy, Austrię, Czechosłowację, Holandię, Belgię, Danię, Hiszpanię, Portugalię, Szwajcarię i Węgry, a więc państwa, które posiadały z Niemcami wspólną granicę lądową lub morską oraz takie, które budziły zainteresowanie Oddziału II SG WP ze względu na „ogólne zagadnienia polityki wojskowej”. W związku z powyższym dzielił się on początkowo na dwa podreferaty: Romański i Germański; CAW-WBH, Oddział II Sztabu Głównego (Generalnego) WP (dalej: Oddz. II SG WP), sygn. I.303.4.7340, Organizacja i etaty Oddziału II SGWP, L.5305/II.Inf.A.T.O, Warszawa, 14 I 1927 r., b.p.; Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (dalej: AIPN), Ministerstwo Spraw

poza tym pomocniczą siłą biurową. Zdaje mi się, że ów schemat organizacyjny oraz etat Ref[eratu] Z[achód] pochodziły z okresu bezpośrednio powojennego ([19]21–[19]22).¹⁴ Etaty natomiast Ekspozytury były już „nowocześniejsze”. Dzięki temu przewidywały – poza szefem Ekspozytury – poszczególne referaty: organizacyjny, kontrwywiadowczy, studiów, techniczny itd. oraz posterunki oficerskie jako organa pracy ekspozytury.¹⁵ Ekspozytury dysponowały taborem samochodowym, sprzętem radiowym itd. rozdzielanym na posterunki. Poza tym ekspozytury dysponowały podoficerami i siłami cywilnymi, nieraz im przydzielanymi przez odnośne D[owództwo] O[kręgu]K[orpusu]¹⁶.

Budżety obu Ekspozytur tj. III w Bydgoszczy¹⁷ i IV w Katowicach¹⁸ – razem wzięte przewyższały o kilkanaście tysięcy złotych miesięcznie budżet Ref[eratu] Z[achód]. W każdej Ekspozyturze pracowało kilkunastu, a z czasem kilkudziesięciu oficerów.

Jak z tego widać, podstawy etatowo-organizacyjne oraz budżetowo-personalne Ref[eratu] Z[achód] były raczej nikłe w stosunku do stawianych mu zadań na Niemcy. Powierzchnia zaś sceny, na której działał tj. Rzesza Niemiecka, wynosiła 470 tys. km. kw., nie licząc krajów limitrofowych (sąsiadujących) jak: Austria, Węgry, Szwajcaria, Francja, Holandia, Dania i Szwecja,¹⁹ gdzie były ulokowane placówki wywiadu wojennego.²⁰

Wewnętrznych w Warszawie (dalej: MSW), sygn. 01243/25/4, Program prac Referatu „Zachód” na rok 1927 r., Warszawa, [1927], 63.

¹⁴ Nie było to prawdą – patrz wyżej.

¹⁵ Pierwotny etat został ustalony rozkazem z 12 VIII 1921 r., który ulegał stopniowej rozbudowie wraz z kolejnymi reorganizacjami struktury ekspozytur – 14 IV 1927 r., 24 VI 1929 r. i 1 VI 1930 r.; CAW-WBH, Oddz. II SG WP, sygn. I.303.4.14, Instrukcja ogólna dla służby Oddziału II SGWP, Warszawa, 12 VIII 1921 r., b.p.; ibid., I.303.4.124, MSWojsk., Pismo szefa Oddziału II SG, Nr 5100/II.Inf.Org.T.O., Warszawa, 1 VI 1930 r., b.p.

¹⁶ Sieć ekspozytur nie pokrywała się jednak ze strukturą DOK. Po reorganizacji w 1930 r. tych pierwszych było bowiem 5 (Wilno, Warszawa, Bydgoszcz, Katowice, Lwów), a w 1939 r. 6 – w związku z powołaniem Ekspozytury nr 6 w Łodzi, a tych drugich 10 (Warszawa, Lublin, Grodno, Łódź, Kraków, Lwów, Poznań, Toruń, Brześć n.Bugiem, Przemyśl).

¹⁷ Zgodnie z obowiązującym w latach trzydziestych zwyczajem, ekspozytury numerowano cyframi arabskimi. Ekspozytura nr 3 w Bydgoszczy powstała 1 VI 1930 r. z połączenia Ekspozytury nr 3 w Poznaniu i Biura Informacyjnego w Gdańsku (dalej: BIG, Ekspozytura nr 7); AIPN, MSW, sygn. 01243/25/3, Rozkaz organizacyjny szefa Oddziału II SG, L. 2534/II.Inf.Z.T.O., Warszawa, 1 IV 1930 r., 167–178.

¹⁸ Ekspozytura nr 4 do 1930 r. działała w Krakowie, następnie w Katowicach, by tuż przed wybuchem wojny ponownie zostać przeniesioną do Krakowa.

¹⁹ Oprócz wymienionych była jeszcze Czechosłowacja (do marca 1939 r.). Z kolei Węgry sąsiadowały z III Rzeszą dopiero po *Anschlussie* Austrii, tj. od marca 1938 r.

²⁰ Czyli placówki tzw. wywiadu głębokiego, kierowane bezpośrednio przez centralę Wydziału IIa Wywiadu Ofensywnego.

W Oddz[iale] II. [Sztabu Głównego WP] nie było właściwie jednolitej doktryny wywiadowczej. Oddz[iał] II. miał za zadanie analizę niemieckiego potencjału wojennego oraz rosyjskiego – jako czołowe zadania z układu geopolitycznego Polski płynące. Koniecznym elementem tej analizy była możliwość dostarczenia dotyczących wiadomości odnośnie O. de B. tj. ilość jednostek wojsk rosyjskich i niemieckich i ich dyslokacji oraz danych o możliwościach mobilizacyjnych, gdyż to zagadnienie było i jest zawsze kapitalnym zadaniem wywiadu ofensywnego.

Jeżeli chodzi o Ekspozytury zachodnie, to ich kompetencje terytorialne regulowała specjalna instrukcja wywiadu płytkiego. Ekspozytura nr III w Bydgoszczy miała – ogólnie rzecz biorąc – jako zasadniczy rejon działania Prusy Wsch[odnie] i Pomorze Niemieckie. Ekspozytura nr IV w Katowicach – Śląsk niemiecki. Częściowo linia Warty, względnie linia kolejowa Berlin – Poznań rozgraniczały kompetencyjnie teren przydzielony im do pracy.²¹

Jak z tego widać, Ekspozytury zach[odnie] rozpracowywały zasadniczo fragmentarycznie O.de B., albowiem tylko część jednostek niemieckich na wspomnianych obszarach [była dyslokowana].

Wywiad głęboki (Ref[eraty] Z[achód]) musiał opanować cały obszar Niemiec, a poza tym montować limitroflowe placówki.

Ekspozytury zachodnie, mając siedzibę w kraju, penetrowały na teren Niemiec w oparciu o własne zaplecze – mam tu na myśli współpracę z innymi organami państwowymi jak: Wywiad Straży Granicznej, Władze Celne, Policję mundurową i tajną, Sam[odzielne] Ref[eraty] Inf[ormacyjne] D.O.K., Starostwa, Wydziały Bezpieczeństwa Województw itd.

Natomiast oficer Referatu Zachód pracujący w Niemczech z natury rzeczy był pozbawiony tych możliwości. I jedynym jego zapleczem była Centrala.

Afera „Ciotka” vel „Wózek”²² jest najlepszą ilustracją tej tezy, umożliwiając dodatkowe umieszczenie w szeregu organów państwowych współpracujących z Ekspozyturami: Poczta i Koleje. Afera „Wózek” jest poza tym przykładem trafnego wykorzystania przez szefa Ekspozytury nadarżającej

---

²¹ W rzeczywistości linią rozgraniczenia była trasa kolejowa Zbąszyń – Berlin; AIPN, MSW, sygn. 01243/25/3, Rozkaz organizacyjny szefa Oddziału II SG, L. 2534/II.Inf.Z.T.O., Warszawa, 1 IV 1930 r., 167.

²² Zapoczątkowana przed 1930 r. przez katowicki Posterunek Oficerski Nr 2 Ekspozytury nr 4, kierowany wówczas przez kpt. Żychonia. Wzorowała się na niej później poznańska Ekspozytura nr 3. Po połączeniu ekspozytur w Poznaniu i Gdańsku kpt. Żychon zintensyfikował akcję, która w praktyce polegała na przeglądaniu przesyłek pocztowych jadących koleją przez polskie Pomorze do Prus Wschodnich. Polscy agenci włamywali się do wagonów pocztowych, przeglądali i fotografowali zawartość worków, w razie potrzeby dokładniejszego zbadania materiały te były następnego dnia wkładane do worków w kolejnym transporcie i plombowane. Kryptonim „Wózek” został nadany w 1936 r., w związku z podejrzeniami częściowej dekonspiracji akcji; Majzner, Suchcitz i Dubicki, *Oskarżam*, 56.

się koniunktury, co ma duże znaczenie w pracy wywiadowczej. Reasumując: Ekspozytury, mając mniejszą kompetencję terytorialną, posiadały większe środki materialne oraz personalne (składy osobowe – oficerowie i podoficerowie). Referat Zachód lokował swych oficerów na etacie służby zewnętrznej. Tutaj należy nadmienić, że Ref[erat] Z[achód] miał w rejonach działania Ekspozytur własne placówki oficerskie głębokiego wywiadu. Między innymi we Wrocławiu (z zadaniem rozpracowywania wielkich jednostek stanu pokojowego (VIII [Korpus]), 18 i 28 D[ywizja]P[iechoty],²³ w Królewcu (1, 11 i 21 D[ywizja]P[iechoty] oraz [1] Bryg[ada]Kaw[alerii]),²⁴ w Szczecinie (12 i 32 D[ywizja]P[iechoty]).²⁵ Referat Z[achód] pokrywał zatem rejon pracy Ekspozytur, co dawało przecięcia i potwierdzenia pewnych wiadomości z dwóch źródeł od siebie niezależnych.

Dlatego przy poprzednim przesłuchaniu stwierdziłem, że uważam za całkowicie nieuzasadnione twierdzenie, jakoby wiadomości z Niemiec opierały się głównie na wynikach pracy Ekspozytury nr 3, z uwagi na aferę „Wózek”. Ref[erat] Z[achód] poza tym – przynajmniej za moich czasów – dawał świadczenia na rzecz Ekspozytur (częściej dla 3-ciej niż 4-tej) przy eksploatacji ich kontaktów agencyjnych na terenie Niemiec, wielokrotnie ekspozując na niebezpieczeństwo własną sieć wywiadu głębokiego. Między szefami Ekspozytur kpt. Żychoniem, kpt. (obecnie ppłkiem i szefem placówki w N[owym] Yorku) Sadowskim²⁶ oraz kier[ownikiem] Ref[eratu] Z[achód] ś.p. kpt. Stanakiem istniała daleko posunięta zażyłość koleżeńska i współpraca. Ponieważ ja stosunkowo mało (nie mieszkając w Warszawie) stykałem się z kpt. Stanakiem, sądzę, że ppłk Sadowski mógłby może rzucić

²³ Zadanie to realizowała Placówka Wywiadowcza „Darek” (do listopada 1936 r.) – por. Szczęsnego Chojnackiego, a następnie „Adriana” kpt./mjr. Brunona Grajka. Z ustalonego przez Oddział II SG WP na dzień 1 III 1939 r. *O. de B.* ogólnego wynikało jednak, że w skład VIII Korpusu wchodziła jeszcze 8 Dywizja Piechoty oraz 5 Dywizja Pancerna; Aleksander Woźny, *Niemieckie przygotowania do wojny z Polską w ocenach polskich naczelnych władz wojskowych w latach 1933–1939* (Warszawa: Wyd. Neriton, 2000), 324.

²⁴ Zadanie to realizowała Placówka Wywiadowcza „Toro” mjr. Emila Szullera. Wymienione jednostki wchodziły w skład I Korpusu w Królewcu; *ibid.*

²⁵ Zadanie to realizowały Placówki Wywiadowcze „Bombaj” por. Wacława Gilewicza oraz „Port” chor. rez. Kazimierza Ziembiewicza. Z ustalonego przez Oddział II SG WP na dzień 1 III 1939 r. *O. de B.* ogólnego wynikało jednak, że w skład II Korpusu w Szczecinie wchodziła jeszcze 2 Dywizja Piechoty Zmotoryzowanej; *ibid.*

²⁶ Ludwik Sadowski (ur. 1896 – zm. 1964) – ppłk dypl. piech., w Oddziale II SG WP od 1924 r., referent w Referacie „Niemcy” Wydziału II Ewidencyjnego (1924–1928), szef Ekspozytury nr 4 w Krakowie/Katowicach (1928–1931), kierownik Samodzielnego Referatu Bezpieczeństwa Wojskowego w Sztapie DOK VIII Toruń (1933–1937), zastępca szefa Departamentu Dowodzenia Ogólnego w MSWojsk. (1937–1939), szef Oddziału II Grupy Południowej Armii „Prusy”, a następnie Armii „Lublin” (wrzesień 1939); Dubicki i Suchcitz, *Oficerowie*, 2:287–293.

niewo światła na O[rganisation]K[riegspiel],²⁷ gdyż po skończeniu [Wyższej] Szkoły Wojennej²⁸ jako porucznik dyplomowany pracował w charakterze referenta w Studiach niemieckich²⁹ przez parę lat, po czym odszedł na stanowisko szefa Ekspozytury nr 4 w Katowicach. Miał więc częsty i stały kontakt i ze ś.p. kpt. Stanakiem, jak i Studiami Niemiec. Ppłk dypl. Sadowski – jak słyszałem – ma w niedługim czasie przybyć do Londynu.

Objąwszy stanowisko kier[ownika] Ref[eratu] Z[achód], zastałem jednego referenta w Centrali oraz 2 oficerów na placówkach w Berlinie (jednym z nich był mjr Sosnowski, na którego szef Wyw[iadu] ppłk dypl. Mayer³⁰ polecił mi zwrócić uwagę³¹). Poza tym pracował w Berlinie jako agent: emerytowany porucznik Józef Czajkowski.³² Analiza dossierów [sic!]

²⁷ *Organisation Kriegspiel* był planem mobilizacyjnym, zawierającym szczegółowe informacje na temat rozwinięcia armii niemieckiej na stopie pokojowej z 7 do 21 dywizji. Jego kopię – najprawdopodobniej w sierpniu 1929 r. – zdobyła agentka rtm. Sosnowskiego Renate von Natzmer, a tenże przekazał centrali jego próbki (32 strony) w grudniu 1929 r., informując, że za całość agentka zażądała 40 tys. *Reichsmark*. Z czasem pojawiły się wątpliwości co do autentyczności dokumentu. Ostatecznie po nieudanych próbach sprzedania go wywiadowi francuskiemu i brytyjskiemu zimą 1931 r. mjr. Sosnowski umożliwił odpisanie 75% dokumentu, a rok później (przed 22 XI 1932 r.) bezpłatnie (wg innych źródeł na „niewielką” cenę) dostarczył całość; zob. Majzner, *Sosnowski*, 108–110.

²⁸ W 1924 r. ukończył III kurs, awansując równocześnie do stopnia kapitana SG; Dubicki i Suchcitz, *Oficerowie*, 2:288.

²⁹ Tj. w Referacie „Niemcy” Wydziału II Ewidencyjnego, który z dniem 1 IV 1929 r. został przekształcony w Wydział III Studiów; Ulatowski, *Polski*, 16.

³⁰ Stefan Mayer (ur. 1895 – zm. 1981) – płk dypl. piech., w Oddziale II SG WP od 1922 r., szef Ekspozytury nr 6 w Brześciu n. Bugiem (1922–1923), szef Ekspozytury nr 1 w Wilnie (1923–1924), kierownik Referatu Kontrwywiadowczego Wydziału II Wywiadowczego (1928–1930), szef Wydziału IIb Kontrwywiadowczego (1930), szef Wydziału II Wywiadowczego (1930–1939); Dubicki i Suchcitz, *Oficerowie*, t. 3 (Łomianki: Wyd. LTW, 2018), 195–215; Grzegorz Łukomski, *Szara eminencja polskiego wywiadu wojskowego. Pułkownik dyplomowany Stefan Mayer (1885–1981)* (Łomianki: Wyd. LTW, 2020).

³¹ Wszystko wskazuje na to, że po objęciu stanowiska szefa Wydziału II Wywiadowczego ppłk Mayer rzeczywiście wyrobił sobie podejrzenia wobec rtm./mjr. Sosnowskiego. W złożonych przed Morskim Sądem Wojennym w Londynie zeznaniach stwierdził, że najpierw oskarżał go o „blagierstwo”, intrygantwo i dekonspirowanie placówki, by ostatecznie uznać go za niemieckiego agenta; IPMS, Morski Sąd Wojenny w Londynie, sygn. A.XII.88/848D, Protokół przesłuchania świadka – ppłk Mayer Stefan, S.O.W. 1/43., Glasgow, 4 II 1943 r., 478v.

³² Józef Gryf-Czajkowski (ur. 1894 – zm. 1934) – por. rez. sap., z Oddziałem II SG WP związany w latach 1923–1926 jako referent kontrwywiadowczy i oficer do specjalnych zleceń w SRI DOK VIII w Toruniu oraz w latach 1930–1932 jako kierownik Placówki Wywiadowczej „F.A.” w Berlinie. W grudniu 1933 r. aresztowany pod zarzutem szpiegostwa na rzecz Niemiec, skazany przez Sąd Okręgowy w Toruniu na karę śmierci, wyrok wykonano 1 II 1934 r.; CAW-WBH, Samodzielny Referat Informacyjny DOK VIII (dalej: SRI DOK VIII), sygn. I.371.8/A.616, Raport kontrwywiadowczy za I kwartał 1934 r., L.dz. 4256/tj.K.W., Warszawa, 14 IV 1934 r., 4; Majzner, *Sosnowski*, 152–155.

Sosnowskiego i Czajkowskiego zaczęła we mnie budzić pewne refleksje, a nawet zastrzeżenia. Meldowałem o tym bezpośrednio przełożonemu tj. szefowi Wydz[iału] Ofensywnego, będącego równocześnie zastępcą szefa Wywiadu, mjr. dypl. Gano Stanisławowi (obecnie płk dypl. i szef Oddz[iału] [Informacyjno-]Wyw[iadowczego Sztabu N[aczelnego] W[odza]). W danej chwili placówka Sosnowskiego [tj. In.3] była zasadniczym źródłem Ref[eratu] Z[achód]. Składała się właściwie z brygady agentów płci żeńskiej, co nasuwało pewne refleksje, tym więcej że pracowały prawie wszystkie w jednej instytucji wojskowej (In.6),³³ a zwerbowane zostały i bezpośrednio kierowane przez główną agentkę Sosnowskiego: baronową F.³⁴ Ją z kolei prowadził sam Sosnowski. W toku dochodzeń sądowych Sosnowski przyznał, że 75% jego sieci było fikcyjne.³⁵

Ponieważ dr Elżbieta Schragmüller (kier. plac. wyw. niemieckiego – w czasie tamtej wojny – Anwers, popularnie znana jako „Freulein Doktor”),³⁶ czy też Madame Mac Leod (bardziej znana jako H.21 lub też „Mata-Hari”) ³⁷ lub wreszcie Felicja Pfaadt³⁸, czy też Marguerite Francillard,³⁹ agentki wywiadu niemieckiego, rozstrzelane w czasie Wielkiej Wojny we Francji – stanowią zjawiska raczej rzadkie, ta brygada kobieca Sosnowskiego, umiejscowiona do tego w jednej instytucji, nasuwała pewne refleksje. Legenda

³³ *Inspektion 6 (Verkehrstruppen) in Reichswehrministerium*, czyli Departament 6 odpowiedzialny za motoryzację sił zbrojnych

³⁴ Benita von Falkenhayn (od 1932 r. von Berg, ur. 1900 – zm. 1935) – agentka (nr agencyjny 2104) i kochanka mjr. Sosnowskiego, zajmująca się wyłącznie pośrednictwem w werbunku oraz w kontaktach z innymi agentkami. Ścięta w więzieniu Berlin-Plötzensee 18 II 1935 r. razem z inną agentką Sosnowskiego Renate von Natzmer (nr agencyjny 2106); Graczyk, *Operacja*, passim.

³⁵ Spośród osób, którym nadano w aferze numery agencyjne, prawdziwymi postaciami byli: Günther Rudloff (ag. 2101), Richard von Falkenhayn (ag. 2102), Irene von Jena (ag. 2013), Benita von Falkenhayn (ag. 2104), Maria Runge (ag. 2105) i Renate von Natzmer (ag. 2106), a fikcyjnymi: Lotte Lemmel (ag. 2107), Gisela von Malchius (ag. 2108) i Isabela von Tauscher (ag. 2109).

³⁶ Elisebeth Schragmüller (ur. 1887 – zm. 1940), pseud. Mademoiselle Docteur, Fräulein Doctor – początkowo pracowała w placówce wywiadu niemieckiego w Brukseli, po czym zorganizowała i kierowała placówką w Antwerpii; M.H. Mahoney, *Women in Espionage: a Biographical Dictionary* (Santa Barbara: ABC-CLIO Inc, 1993), 189–190.

³⁷ Właśc. Margaretha Gertruide McLeod z d. Zelle (ur. 1876 – zm. 1917), pseud. Mata Hari, H.21 – oskarżona o szpiegostwo na rzecz Niemiec i rozstrzelana 15 X 1917 r.; Russel Warren Howe, *Mata-Hari. The True Story* (New York: Dodd Mead, 1986).

³⁸ Postać niezidentyfikowana.

³⁹ Marguerite Francillard (ur. 1899 – zm. 1917) – kurierka wywiadu niemieckiego, aresztowana w 1916 r. i stracona 19 I 1917 r. w paryskim więzieniu St. Lazare; Mahoney, *Women*, 87–88; Nigel West, *Historical Dictionary of Sexspionage* (Plymouth: Scarecrow Press, 2009), 91.

zdobycia (przez zamianę walizek)⁴⁰ materiałów O[rganisation]K[riegsspiel] w roku bodajże 1929⁴¹ też wydawała się naciągniętą. W owym czasie odbyła się w Studiach konferencja⁴² za czasów ppłk. Tataru,⁴³ ówczesnego szefa Wywiadu, który wierzył w Sosnowskiego i bronił go. Francuzi mieli wątpliwości co do próbek O[rganisation]K[riegsspiel]. Szereg lat później już po aresztowaniu Sosnowskiego w Berlinie miałem możliwość osobistego stwierdzenia w Sztabie francuskim ich negatywnego stanowiska w tej sprawie. Mój poprzednik ś.p. kpt. Stanak na parę dni przed zdaniem mi urzędu opracował pewnego rodzaju apologię Sosnowskiego, sugestionując mjr. dypl. Gługiewiczowi,⁴⁴ referentowi mat[eriału] O[rganisation]K[riegsspiel] w Studiach niemieckich – swoje pozytywne stanowisko z punktu widzenia techniki wywiadu. Pod koniec roku 1932 lub na początku [19]33 odbyła się znowu konferencja w sprawie O[rganisation]K[riegsspiel] wyraźnie pod kątem ewidencyjnym.⁴⁵ W owym czasie mjr Gługiewicz był za materiałami i bronił ich, ś.p. ppłk dypl. Rosner⁴⁶ nie zajął zdecydowanego stanowiska, a ppłkownicy: Szymański⁴⁷

---

⁴⁰ Major Sosnowski podał dwie wersje – najpierw, że von Natzmer wyniosła materiały w zawiązanych rękawach żakietu, z którym – przewieszonym przez ramię – spokojnie wyszła z budynku *Reichswehrministerium*, a następnie, że w walizce; IPMS, Morski Sąd Wojenny w Londynie, sygn. A.XII.88/848D, Sprawozdanie ze śledztwa i rozprawy sądowej przeciwko mjr. Sosnowskiemu Jerzemu, wykonane na polecenie Morskiego Sądu Wojennego przez kpt. Mieczysława Dubika, b.m., 4 III 1943 r., 568v–569v.

⁴¹ Zob. przyp. 25.

⁴² Według ppłk. Mayera doszło do niej w styczniu 1930 r.; IPMS, Morski Sąd Wojenny w Londynie, sygn. A.XII.88/848D, Protokół przesłuchania świadka – ppłk Mayer Stefan, S.O.W. 1/43, Glasgow, 4 II 1943 r., 478.

⁴³ Jan Tatar (ur. 1897 – zm. 1930) – ppłk dypl. kaw., w Oddziale II SG WP od 1929 r., szef Ekspozytury nr 3 w Poznaniu (1929–1930), szef Wydziału IIa Wywiadowczego (od 29 I 1930 r.). Zmarł 24 X 1930 r. w wyniku obrażeń odniesionych w wypadku samochodowym; Ulatowski, *Berlińska*, 17.

⁴⁴ Antoni Gługiewicz (ur. 1896 – zm. 1947) – ppłk dypl. piech., w Oddziale II SG WP od 1932 r., referent/kierownik Referatu Organizacyjnego (1932–1933), szef Wydziału I Organizacyjnego (1933–1936), następnie w służbie liniowej; AIPN, MSW, sygn. 2567/18, Arkusz ewidencji personalnej, b.m., 18 IX 1945 r., b.p.

⁴⁵ W rzeczywistości w dniach 18–19 I 1933 r.; Ulatowski, *Berlińska*, 111.

⁴⁶ Antoni Rosner (ur. 1897 – zm. 1942) – ppłk dypl. piech., w Oddziale II SG WP od 1928 r., kierownik Referatu „Niemcy” w Wydziale III Studiów (1928–1929), szef Wydziału Wojskowego Komisarjatu Generalnego Rzeczypospolitej Polskiej (dalej: KGRP) w Wolnym Mieście Gdańsku (1929–1939), szef Oddziału II Armii „Pomorze” (wrzesień 1939); Dubicki i Suchcitz, *Oficerowie*, 2:273–274.

⁴⁷ Antoni Szymański (ur. 1894 – zm. 1973) – gen. bryg., w Oddziale II SG WP od 1929 r., kierownik Referatu „Niemcy” w Wydziale III Studiów (1929–1931), staż liniowy (1931–1932), *attaché* wojskowy przy Poselstwie/Ambasadzie RP w Berlinie (1932–1939), a od lipca 1939 r.

i Glabisz⁴⁸ byli raczej kontra. Konferencja orzekła, że wprawdzie nie uważa materiału za inspiracyjny, ale w każdym razie przedawniony. Sądzę, że ppłk dypl. Sobociński⁴⁹ i Leśniak⁵⁰ oraz płk dypl. Glabisz mogliby na ten temat podać więcej szczegółów. Jest rzeczą charakterystyczną, że po odejściu ze stanowiska kier[ownika] Ref[eratu] Z[achód] kpt. Stanaka, który po przyjacielsku ostrzegł Sosnowskiego, że ja patrzę krytycznym okiem na osobę i całą aferę IN.3 (był to pseudonim Sosnowskiego), Sosnowski na okresowe odprawy czy nawet urlop nie chciał przyjeżdżać do kraju⁵¹. Reszta spotkań odbyła się za granicą, prowadzona przez szefów Wydziału IIa: majorów dypl. Gano⁵² i Tomczuka⁵³ w mojej asystencji. Przez kilkanaście miesięcy kierowania Ref[eratem] Z[achód] Sosnowski implikował mi prawie permanentny stan zagrożenia ze strony policji niemieckiej. Okresowo sytuacja się polepszała, to znów pogarszała. Sosnowski robił wysiłki, ażeby odrestaurować w Centrali wiarę w niego. Wreszcie dochodzi do decydującego spotka-

---

równocześnie w takiej samej funkcji przy Poselstwie RP w Bernie; Łukomski, *Generał brygady Antoni Szymański (1894–1973)* (Pruszków: Oficyna Wydawnicza „Ajaks”, 2006), *passim*.

⁴⁸ Kazimierz Glabisz (ur. 1893 – zm. 1981) – gen. bryg., w Oddziale II SG WP od 1927 r., kierownik Referatu „Niemcy” Wydziału III Studiów (1927–1928), oficer do zleceń w Generalnym Inspektoracie Sił Zbrojnych (1928–1939), oficer do zleceń Naczelnego Wodza i dowódca improwizowanej Grupy Kielce (wrzesień 1939); Włodzimierz Nowak, „Generał brygady Kazimierz Glabisz (1893–1981). Zarys biografii,” *Przegląd Historyczno-Wojskowy* 9 (60), nr 3 (223) (2008): 117–135.

⁴⁹ Wincenty Sobociński (ur. 1894 – zm. 1959) – płk dypl. piech., w Oddziale II SG WP od 1932 r., referent/kierownik Samodzielnego Referatu „Niemcy” (1935–1938), szef Wydziału Wojskowego KGRP w W.M. Gdańsku (1938–1939); Dubicki i Suchcitz, *Oficerowie*, 1:271–274.

⁵⁰ Jan Leśniak (ur. 1898 – zm. 1976) – płk dypl. piech., w Oddziale II SG WP od 1935 r., zastępca/kierownik Samodzielnego Referatu „Niemcy” (1937–1939), kierownik Referatu Sytuacyjnego w Samodzielnym Referacie „Niemcy” Wydziału IV Studiów (1939); *ibid.*, 2:172–179.

⁵¹ Faktem jest jednak, że w tym czasie mjr Sosnowski meldował o rozpracowywaniu go przez niemiecki kontrwywiad i to właśnie mogło w rzeczywistości odstręczać go od przyjazdu do kraju.

⁵² Stanisław Gano (ur. 1895 – zm. 1968) – gen. bryg., w Oddziale II SG WP od 1926 r., oficer/szef Ekspozytury nr 1 w Wilnie (1928–1929), kierownik Referatu „Wschód” (1929–1930), p.o. szefa/szef Wydziału IIa (1930–1933), *attaché* wojskowy przy Poselstwie RP w Helsinkach (1933–1935), w dyspozycji szefa Wydziału IIa (1935), w linii (1936–1939), kierownik Samodzielnego Referatu Technicznego (1939 r.); Dubicki i Suchcitz, *Oficerowie*, 1:112–117.

⁵³ Franciszek Tomczuk (ur. 1894 – zm.?) – ppłk dypl. piech., w Oddziale II SG WP od 1924 r., I oficer wywiadowczy Ekspozytury nr 1 w Wilnie (1924–1925), kierownik Placówki Wywiadowczej „Nord”/„P-1” w Rydze (1925–1929), referent w Wydziale IIa (1932–1933), szef Wydziału IIa Wywiadowczego (1933–1935), w służbie liniowej (1936–1939); Konrad Paduszek, *Zajrzeć do mózgu Lenina. Wywiad II Rzeczypospolitej a postrewolucyjna Rosja* (Łomianki: Wyd. LTW, 2016), 149; Tomasz Gajownik, *Tajny front niewypowiedzianej wojny. Działalność polskiego wywiadu wojskowego na Litwie w latach 1921–1939* (Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2010), 390; Ulatowski, *Polski*, 30.

nia w Budapeszcie, gdzie Sosnowski deklaruje mjr. Tomczukowi i mnie, że sytuację uważa za krytyczną, ale szybko dodaje: „die Ratten verlassen das sinkende Schiff”⁵⁴ i nie wykazuje tendencji do zjazdu z terenu, mimo naszych wyraźnych w tym kierunku sugestii. Przedtem jeszcze miał miejsce wypadek, że Sosnowski zaalarmował nas, że stan jego bezpieczeństwa jest krytyczny. Centrala zareagowała na to depeszą: oceniając sytuację jako beznadziejną. Sosnowski i tym razem nie skorzystał z możliwości powrotu do Centrali. Wreszcie wbrew woli Centrali zaangażował Lea Niako,⁵⁵ jak się później okazało ewidentną agentkę Gestapo. Sosnowski wyraźnie nie chciał opuścić terenu. Z końcem 1933 [r.] zaistniała pewna koincydencja między aferą Józefa Czajkowskiego a Sosnowskiego. Czajkowski z początkiem 1933 nawiązał kontakt z policją niemiecką i na pewno wyspał jej Sosnowskiego, który jednak nie został aresztowany przez Niemców.⁵⁶ Czajkowski jako agent Stanaka, z którym żył w zażyłości zmniejszającej dystans między oficerem wywiadowczym a agentem – jeśli chodzi o kierowanie, próbował przyjąć wobec mnie ten sam sposób bycia. Skrupulatna analiza jego dossier wywołała u mnie wrażenie, że to jest agent dwustronny. Hipoteza ta okazała się słuszną. W czasie bowiem mojej bytności w Pradze znalazłem w wywiadzie czeskim – przy okazji wymiany materiałów – analogiczną kopię fotograficzną dokumentu niemieckiego, jaki ongiś dostarczył Czajkowski kpt. Stanakowi. Czesi oświadczyli mi, że osądzają [sic!] ten materiał jako stuprocentową inspirację niemiecką, wynikającą z legendy zdobycia dokumentu.⁵⁷ W ten sposób znalazłem potwierdzenia mojej hipotezy w stosunku

---

⁵⁴ „Szczyry opuszczają tonący statek”.

⁵⁵ Właśc. Lea Kruse (ur. 1908 – zm.?) – tancerka występująca pod pseudonimami: Lea Niako oraz Rita Pasci, obywatelka niemiecka, niezamężna. Major Sosnowski poznał ją w Budapeszcie w październiku 1933 r. Według płk. Mayera „została wciągnięta do afery przez Sosnowskiego wyraźnie jako przynęta na mjr. Świtkowskiego [...] Potem w swojej obronie Świtkowski wskazywał na nią jako prowokatorkę z ramienia korvetten-kapitana [Richarda] Protzege. Po jej występie w salonie Sosnowskiego w Berlinie, nastąpiło jego demonstracyjne aresztowanie w lutym 1934 r.”; Archiwum Instytutu Józefa Piłsudskiego w Londynie (dalej: IJPL), Kolekcja akt Stefana Mayera (dalej: KSM), sygn. 709-100-006, List ppłk. dypl. Mayera, L.dz. 250/tj/43, Glasgow, 25 X 1943, 80; Graczyk, *Operacja*, 118.

⁵⁶ W rzeczywistości por. Gryf-Czajkowski stał się ofiarą donosu, jaki 29 V 1932 r. złożył na policji Michael Soltikow (właśc. Walter Bennecke, ur. w 1902 r. w Poczdamie, w 1926 r. adoptowany przez rosyjskich emigrantów Lwa Aleksandrowicza grafa Saltikowa i jego żonę Aleksandrę Michajłownę), działając z inspiracji Siegfrieda Jakobsohna, u którego por. Gryf-Czajkowski miał liczne zobowiązania finansowe. Jakobsohn chciał w ten sposób wymusić zwrot pieniędzy. Donos zawierał stwierdzenie, że „niejaki J. Amirhof uprawia szpiegostwo w stolicy Niemiec na rzecz Polski”. Porucznik Gryf-Czajkowski występował w Berlinie pod nazwiskiem Joseph Amirhanow; Graczyk, *Operacja*, 97, 266.

⁵⁷ W rzeczywistości mjr Świtkowski nie uczestniczył w żadnej z polsko-czeskich konferencji ewidencyjnych w 1932 i 1933 r. Choć nie można wykluczyć jego pobytu w Pradze w innym terminie (brak na to jednak potwierdzenia), to faktem jest, że zwyczajowo dokumentami

do Czajkowskiego. Odwołałem go do kraju (zresztą miałem ten zamiar od początku, po objęciu kierownictwa, z uwagi na jego małą wydajność w pracy),⁵⁸ poddałem obserwacji trwającej szereg miesięcy ze strony kontrwywiadu obronnego.⁵⁹ Rezultat: aresztowanie z materiałem w ręce w chwili wyjazdu za granicę. Czajkowski przyznał się do winy, sąd doraźny skazał go na śmierć.⁶⁰ Sytuacja Sosnowskiego została w ten sposób wyjaśniona. W tydzień lub dwa po egzekucji Czajkowskiego Niemcy urządzili demonstracyjne aresztowanie Sosnowskiego w Berlinie.⁶¹ Prasa nie tylko europejska, ale i amerykańska, przez korespondentów niemieckich informowana, rozpisła się szeroko na temat likwidacji „groźnego szpiega polskiego”.

Dla mnie osobiście jako kierownika Referatu „Zachód” afera ta właściwie skończyła się. Dossier placówki Sosnowskiego przekazałem do Wydziału IIb, tj. do kontrwywiadu obronnego. Sosnowski zszedł w ten sposób definitywnie z mojego odcinka na odcinek kontrwywiadu, zwalniając mi znaczną część budżetu, a raczej funduszu dyspozycyjnego, który mogłem obecnie zużyć na energiczną rozbudowę aparatu wywiadu głębokiego w Niemczech. Było to zresztą nakazem chwili, gdyż od momentu przyścia

---

wymieniano się właśnie na konferencjach ewidencyjnych lub pod ich wpływem. Wówczas przekazywano je za pośrednictwem czeskiego *attaché* wojskowego w Warszawie lub Placówki Wywiadowczej „Olaf” Oddziału II SG WP w Pradze. Pośród dokumentów asygnowanych przez stronę czeską rzeczywiście znalazły się takie, które Oddział II SG WP pozyskał wcześniej z własnego źródła agencyjnego. Potraktowano to jednak jako dowód, że pracuje on na „kilka stron”, dodając, że „pozwała nam [to] odpowiednio ustosunkować się do niego”. Ich źródłem okazał się jednak agent o nr 1520, czyli Wilhelm Fiedler (w Ekspozyturze nr 4 ewidencyjonowany jako ag. 309); Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Sztab Główny Wojska Polskiego, sygn. 616.145, Sprawozdanie z przebiegu Konferencji Ewidencyjnej odbytej w Pradze w czasie od 2. do 5.VII.1932 r., L.5809/T.O., Warszawa, 11 VII 1932 r., 187; Spis materiału doręzonego przez Czechów na konferencji w Warszawie w styczniu 1933 r., L.dz. 226/N.33, Warszawa, 16 I 1933 r., 220.

⁵⁸ Do odwołania doszło w drugiej w połowie 1932 r. (sierpień–wrzesień?), gdyż jeszcze w lipcu 1932 r. dostarczył raport na temat kursów doskonalących dla oficerów artylerii w Jüterbog; Ulatowski, *Berlińska*, 97.

⁵⁹ W rzeczywistości obserwacja została zarządzona z innego powodu – częstych wyjazdów do Prus Wschodnich i W.M. Gdańska, przesyłania korespondencji na adres, który został wcześniej zidentyfikowany jako skrzynka kontaktowa *Abwehry* oraz ustalenia, że agent Ekspozytury nr 3 o numerze ewidencyjnym 1099 dostarczył materiał inspirowany – dokładnie taki sam, jaki wcześniej przekazał por. Gryf-Czajkowski z Berlina; CAW-WBH, SRI DOK VIII, sygn. I.371.8/A.615, Raport kontrwywiadowczy za IV kwartał 1933 r., L.dz. 511/34 tj.K.W., Warszawa 15 I 1934 r., 8–9; Ulatowski, *Berlińska*, 97.

⁶⁰ Patrz przyp. 31.

⁶¹ Do aresztowania doszło 27 II 1934 r., jednak najprawdopodobniej bez związku z wykonaniem wyroku na Gryfie-Czajkowskim. Przyczyną był raczej zamiar opuszczenia Niemiec przez mjr. Sosnowskiego nazajutrz po przyjęciu wydanym z okazji występu Niako, o czym poinformowała Protzego; Zacharski, *Operacja Reichswehra. Kulisy wywiadu II RP* (Poznań: Wyd. Zysk i S-ka, 2013), 829–832.

do władzy Hitlera nastąpił gwałtowny wzrost i rozbudowa armii niemieckiej. Reichswehra przeobrażała się gwałtownie w Wehrmacht. Rozbudowa wojska niemieckiego była nakazem chwili dla rozbudowy [naszego] aparatu poznawczego, czyli innymi słowy, sieci głębokiego wywiadu. Wprawdzie opinia mojego poprzednika kpt. Stanaka odnośnie osoby Sosnowskiego, w chwili zdawania mi agend kierownika Referatu „Zachód”, była wyraźnie dodatnią – ja jednakowoż po kilku odprawach, które miałem z Sosnowskim oraz po szczegółowej analizie jego dossier, nie miałem wysokiego wyobrażenia o jego cechach indywidualnych, ze szczególnym uwzględnieniem patriotyzmu i lojalności służbowej. Zdolności ogólne i wojskowe Sosnowskiego były mi mniej znane, natomiast moja opinia jako fachowego przełożonego wypadła raczej niekorzystnie, a określenie przydatności służbowej na stanowisku kierownika placówki w Berlinie wypadła raczej negatywnie. Osiągnięte wyniki w służbie, w ocenie studiów niemieckich wypadły w sumie dodatnio. Dla mnie natomiast z punktu widzenia techniki wywiadu nie było to rozstrzygającym z uwagi na to, że znałem szereg afer inspiracyjnych, w których przeciwnik dostarczał materiał, co do którego ustalenie procentu prawdziwości wahało się w dość szerokich rozmiarach. Nie można bowiem w dużych i długo trwających aferach inspirować fałszywym materiałem, gdyż to wcześniej czy później powoduje zawalenie się afery. Jak w każdej inspiracji, tak i tutaj cel strony przeciwnej wyrażał się w trzech kierunkach: a) nasycenie wywiadu polskiego materiałem inspiracyjnym, zniekształcającym rzeczywistość wojskową, b) skonsumowanie jak największej ilości funduszu dyspozycyjnego Referatu „Zachód”, c) zajęcie czasu (afery trwała 6 czy 7 lat) aparatowi wywiadowczemu polskiemu, d) nasycenia materiałem z instytucji centralnej i niewątpliwie atrakcyjnej: Inspektion für Verkehrstruppen, powodujące siłą rzeczy pewne rozleniwienie odnośnie rozbudowy własnej sieci jako niecelowe (z powodu nasycenia materiałem) i utrudnione z uwagi na duże wydatki związane z tą aferą.

Na marginesie chciałbym dodać, że mjr armii niemieckiej Günther Niefenfuhr,⁶² mający swego czasu bliskie powiązanie z Sosnowskim, jest obecnie w randze generała, attaché wojskowym w Argentynie, gdzie kieruje wywiadem wojskowym. W normalnym trybie rzeczy nie powinien awansować i w najlepszym razie [winien] być zwolnionym z wojska. Awans i odpowiedzialne stanowisko świadczą o usługach, jakie oddał wywiadowi niemieckiemu.

---

⁶² Günther Niefenfuhr (ur. 1888 – zm. 1961) – gen. mjr, szwagier Günthera Rudloffa, szef *Abwehrstelle Berlin* (1926–1928), w *Reichswehrministerium* (1928–1935), doradca wojskowy w Argentynie (1935–1940), *attaché* lotniczy w Rio de Janeiro (1940–1942); „Niefenfuhr, Günther,” *Lexikon der Wehrmacht*, dostęp maj 2, 2022, <https://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Personenregister/N/NiefenfuhrGuenther.htm>.

Po aresztowaniu Sosnowskiego przez władze polskie wywiad niemiecki podesłał kochankę Sosnowskiego p. Berberyana⁶³ dla sondowania opinii Oddziału II. Również i rola niejakiemu Pfeiffera⁶⁴ [sic!] nie została całkowicie wyjaśniona. Pfeiffer [sic!] w swojej legendzie podawał za cel przybycia do Polski chęć nawiązania kontaktu z Sosnowskim celem rzekomego oddania się do jego dyspozycji. Pfeiffer [sic!] został wysłany na Węgry, gdzie kontaktował się z ppłk. Lieserem,⁶⁵ kierownikiem Referatu Polskiego w Studiach wywiadu niemieckiego. Lieser dość neglizująco wyrażał się o wojsku polskim oraz reprezentował pogląd, że Niemcy są zadowoleni „z faktu wykonczenia takiego łobuza jak Sosnowski”.

Rok 1933/34 był dla Referatu „Zachód” do pewnego stopnia przełomowym, nie tylko z powodu likwidacji afer por. st. spocz. Józefa Czajkowskiego i mjr. Jerzego Sosnowskiego, ale również z przyczyn zewnętrznych, tj. politycznych. Afera Sosnowskiego schodzi z mojego pola widzenia, na którym istniała zaledwie kilkanaście miesięcy tj. od chwili objęcia przeze mnie kierownictwa Referatu „Z[achód]”. Zmiana sytuacji w Niemczech wymagała maksymalnego wysiłku ze strony głębokiego wywiadu, w pierwszym rzędzie budowy od nowa sieci. Do tego czasu bowiem O. de B. wojska niemieckiego było ustalone na 7 D[ywizji] P[iechoty] i 3 Dyw[izji] Kaw[alerii]. Istniały tylko 2 Gruppenkommando

⁶³ Właśc. Katja Berberjan, właścicielka salonu mody w Berlinie, posługiwała się paszportem perskim. Do 1931 r. utrzymywała intymne kontakty z Josefem Bergiem – późniejszym mężem B. von Falkenhayn. W 1931 r. poznała mjr. Sosnowskiego. Aresztowana przez Gestapo i po kilku tygodniach zwolniona – podobno pod wpływem interwencji perskiego poselstwa. Według ppłk. Mayera kpt. Protze finansował w rzeczywistości jej salon mody (źródłem informacji był Franz Heinrich Pfeifer ps. „Stein”); IJPL, KSM, sygn. 709-100-006, Pismo płk. dypl. Mayera, L. dz. 250/tj/43, Glasgow, 25 X 1943, 81; Graczyk, *Operacja*, 125.

⁶⁴ Franz Heinrich Pfeifer (ur. 1905 – zm. 1949) – funkcjonariusz Policji następnie *Sicherheitsdienst* o pseud. „Stein” i „Bucher”, uczestniczący m.in. w rozpracowywaniu rtm./mjr. Sosnowskiego. W wyniku walk wewnątrzniemieckich służb specjalnych aresztowany i osadzony w więzieniu „Columbia Haus” w Berlinie (1934–1935). Po uwolnieniu wyjechał do W.M. Gdańska i 3 VIII 1936 r. zgłosił się do Wydziału Wojskowego KGRP w W.M. Gdańsku, prosząc o skontaktowanie go z Sosnowskim. Pierwsze wyjaśnienia złożył 8 IX 1936 r. przed szefem Ekspozytury nr 3 mjr. Żychoniem. Następnie został przewieziony do Warszawy, gdzie w Wydziale IIb od 27 XI 1936 r. do 15 II 1937 r. przesłuchiwał go kpt. Dubik, po czym wykorzystano go do gry wywiadowczej z *Abwehrą* na terenie Budapesztu jako ag. 2478 ps. „Clara”. W 1939 r. wyjechał do Szwajcarii, gdzie został przejęty przez wywiad francuski, a w 1940 r. przez brytyjski. W 1944 r. podjął współpracę z wywiadem amerykańskim. W 1947 r. powrócił do Niemiec i 23 VII 1949 r. zmarł w niewyjaśnionych okolicznościach we Frankfurcie n. Menem. Oficjalną przyczyną zgonu było zatrucie cyjankiem (w ampulce); Piotr Kołakowski i Krzak, *Sprawa majora Jerzego Sosnowskiego w świetle dokumentów analitycznych Oddziału II SGWP i zeznań Franza Heinricha Pfeifera* (Warszawa: Wyd. Demart, 2015), 120–134, 179–252; zob. Andrew Newmen, *Hitler's Insanity. A Conspiracy of Silence* (Stroud: Fonthill Media, 2018); Reiner Orth, *Der SD-Mann Johannes Schmidt – Der Mörder des Reichskanzlers Kurt von Schleicher?* (Marburg: Tectum Wissenschaftsverlag, 2012).

⁶⁵ Podpułkownik Lieser z *Fremde Heere Ost, Gruppe VIc*.

w Berlinie i Kassel, a Rzesza była podzielona na 7 Wehrkreiskommando tj. okręgów.⁶⁶ Poza tym traktat wersalski zniósł swego czasu⁶⁷ powszechny obowiązek służby wojskowej, narzucając Niemcom armię stałą o typie raczej ochotniczym i uniemożliwiając przeszkolenie około pół miliona rekrutów w każdym roczniku. Szkoły były zniesione za wyjątkiem podchorążówek broni. Nie istniał Wielki Sztab Generalny i wprowadzono zakaz szkolenia rezerw i prowadzenia prac mobilizacyjnych, dalej posiadania czołgów, samolotów i czynnej O[brony]P[rzeciw]L[otniczej].

Dotychczasowe zatem wysiłki wywiadu polskiego pracującego na Niemcy szły raczej w kierunku organizacji paramilitarnych i Schuppo⁶⁸ [sic!] oraz zakonspirowanej działalności organizacyjnej Reichswehry (głównie prowadzenie potajemnego przeszkalania starszych roczników oraz wyszukiwania ukrytych przed międzyaliantkami komisjami⁶⁹ składów broni). Brałem osobiście udział w tej pracy w Ekspozyturze nr IV i VII⁷⁰ Oddziału II Sztabu Generalnego.

Od chwili dojścia Hitlera do władzy rozpoczyna się energiczna rozbudowa armii lądowej i lotnictwa, początkowo w sposób skryty, aż do czasu wprowadzenia powszechnego obowiązku służby wojskowej w marcu 1935 r.⁷¹

100-tysięczna Reichswehra przestaje istnieć, rodzi się zaś wielka niewiadoma: Wehrmacht. Twórcy traktatu wersalskiego, ograniczającego – dotychczas – podwaliny niemieckiego potencjału militarnego, współpracują obecnie w odbudowie potencjału gospodarczego Rzeszy, który zrodzi z czasem dzisiejszą armię niemiecką.

W roku 1935 „das Herr” [sic!] rozbudowuje się do 10-ciu Korpusów, 21 D[ywizji] P[iechoty] i zarysowują się początkowe elementy 2 Dywizji Pancernych.⁷² Pod koniec 1935 r. Niemcy uruchamiają kilkumiesięczne

---

⁶⁶ Zgodnie z art. 160 traktatu wersalskiego, który przewidywał utworzenie maksymalnie 2 sztabów korpusów armijnych oraz 7 dywizji piechoty. Zob. *Traktat pokoju między mocarstwami sprzymierzonymi i stowarzyszonymi a Niemcami podpisany w Wersalu 28 czerwca 1919 roku* (Warszawa: Biuro Prac Kongresowych, 1919), 72.

⁶⁷ Nie „swego czasu”, tylko automatycznie wraz z ratyfikacją traktatu wersalskiego, mocą jego art. 173 – zob. *ibid.*, 76.

⁶⁸ Właśc. *Schupo*, czyli *Schutzpolizei* (Policja Ochronna).

⁶⁹ Do kontroli przestrzegania przez Niemcy postanowień traktatu wersalskiego, na mocy art. 203–210 została powołana Międzysojusznicza Komisja Kontroli z siedzibą w Berlinie, działająca w latach 1919–1927 pod kierownictwem gen. Charlesa Nolleta (do 1924 r.) i gen. Camille’a Walcha. Zob. Michael Salewski, *Entwaffnung und Militärkontrolle in Deutschland 1919–1927* (München: R. Oldenburg Verlag, 1966).

⁷⁰ Ekspozytura nr 7 to inaczej BIG. Zob. Wojciech Skóra, *Działalność gdańskiej ekspozytury polskiego wywiadu wojskowego w latach 1920–1930* (Poznań: Wyd. Rys, 2011).

⁷¹ Dokładnie 16 III 1935 r. mocą ustawy wojskowej (*Wehrgesetz*).

⁷² W rzeczywistości 15 X 1935 r. zatwierdzony został plan sformowania 3 dywizji pancernych: w Weimarze (1), Würzburgu (2) i Berlinie (3); Witold Ławrynowicz, *Droga do*

kursy „Ersatzeinheiten” (jednostki rezerwowe), szkoląc starsze roczniki. Powstają szybko nowe formacje lotnicze. W roku następnym istnieje już 12 Korpusów, 24 D[ywizje] P[iechoty]. Powstaje Szkoła Wojenna oraz szkoły oficerskie i podoficerskie.

W roku 1937 liczba Korpusów wzrosła już do 13-tu, a liczba wielkich jednostek (w tej liczbie 3 Dywizje Pancerne, 4 Dywizje Zmotoryzowane) – do 32.⁷³ Równolegle naturalnie rozbudowuje się Luftwaffe i częściowo Kriegsmarine. Energiczne szkolenie rezerw jest w toku.

Z początkiem 1938 r. sam Hitler objął dowództwo sił zbrojnych, inkorporował Austrię, w końcu zaś roku zajął Sudety. Oczywiście – w związku z tymi wydarzeniami wzrastało intensywnie O. de B. wojska, powstało: 6 Gruppenkommando (dowództwa armii), 15 Korpusów Terytorialnych i 3 Korpusy obejmujące dywizje pancerne, lekkie i zmotoryzowane (tj. Korpusy XIV–XVI). Dalej: 25 D[ywizji] P[iechoty], 3 Gebirgsdivision,⁷⁴ 5 Panzerdivision,⁷⁵ 4 zmotoryzowane D[ywizje] P[iechoty], 4 Leichte Divisione⁷⁶ oraz 1 Brygada Kawalerii. Razem to daje: 52 wielkie jednostki stanu pokojowego, w tym 13 wielkich jednostek pancerno-motorowych⁷⁷. W roku 1939 przybyła jeszcze jedna Dywizja Pancerna (10-ta)⁷⁸, która weszła w skład późniejszej 3 Armii gen. Kuhlera,⁷⁹ operującej na Polskę z obszaru Prus Wschodnich.

Tak w najogólniejszym zarysie przedstawiało się ówczesne O. de B. wojska (nie licząc lotnictwa i marynarki), pięciokrotnie wyższe od O. de B. Reichswehry z roku 1932, w którym objąłem kierownictwo głębokiego wywiadu na Niemcy.

Wskutek rozbudowy sił zbrojnych Rzeszy od roku 1933 i narastania nowych zadań następowała rozbudowa (po likwidacji afer Czajkowskiego i Sosnowskiego i złuzowaniu się znacznej części budżetu) sieci placówek Referatu „Zachód”.

Blitzkriegu. Historia i rozwój niemieckiej broni pancernej do wybuchu II wojny światowej (Gdańsk: Wyd. AJ Press, 2003), 100.

⁷³ W rzeczywistości Wehrmacht dysponował wówczas 32 dywizjami piechoty, 3 dywizjami pancernymi, 4 dywizjami zmotoryzowanymi oraz 1 brygadą kawalerii, czyli ogółem 42 wielkimi jednostkami; Marian Zgórnjak, *Europa w przededniu wojny. Sytuacja militarna w latach 1938–1939* (Kraków: Wyd. „Księgarnia Akademicka”, 1993), 37.

⁷⁴ Tj. dywizje strzelców górskich/dywizje górskie.

⁷⁵ Tj. dywizje pancerne.

⁷⁶ Tj. dywizje lekkie.

⁷⁷ Były to dane zgodne z ustaleniami ppłk. Szymańskiego. Zob. CAW-WBH, Oddz. II SG WP, sygn. I.303.4.3785, Raport roczny attaché wojskowego przy Ambasadzie RP w Berlinie. Niemcy w 1938 r., nr 1115/38, Berlin, 31 XII 1938 r., 29; Zgórnjak, *Europa*, 271–272.

⁷⁸ Sformowana 28 III 1939 r. w Pradze; Ławrynowicz, *Droga*, 125.

⁷⁹ Właśc. Georga von Kuchlera.

I tak: w Berlinie z zadaniem na wielkie jednostki III Korpusu oraz XVI Korpusu, o którym już wyżej wspominałem, obejmującego dywizję pancerno-motorowe.⁸⁰ W Düsseldorfie dla rozpracowania przemysłu zbrojeniowego pracującego niesłychanie intensywnie począwszy od roku 1935 oraz fortyfikacji ciągnących się od Szwajcarii aż ku Holandii na przestrzeni 600 km.⁸¹

We Frankfurcie n/Menem, z rejonem pracy na V Korpus w Stuttgarcie i XIII w Wiesbaden⁸². W Hamburgu z zadaniem na X Korpus;⁸³ w Królewcu z zadaniem na I Korpus oraz fortyfikacje i zaporę leśną (Trójkąt Heilsberski).⁸⁴ Placówka królewiecka – jak już uprzednio wspominałem, dublowała poniekąd prace Ekspozytury mjr. Żychonia. W Lipsku z zadaniem na IV Korpus Drezdeński.⁸⁵ W Monachium zaś z zadaniem: na VII Korpus oraz górskie dywizje XVIII-go Korpusu w Salzburgu.⁸⁶ W Szczecinie z nastawieniem na II-gi Korpus, dublując również prace Ekspozytury nr III Oddziału II Sztabu Głównego.⁸⁷ W Wiedniu: z zadaniem na XVII-ty Korpus

---

⁸⁰ Były to Placówki Wywiadowcze: „Inga” Valentine Junike, „Navale” Józefa Binickiego, „Carlos” Józefa Postela, „Wiktor” Marii Hornowskiej, „Kruk”/„Bari” Jerzego Stama, „Ferrum” mjr. Ryszarda Zyma, „Placyda” kpt. w st. spocz. Antoniego Wronieckiego, „Bombaj II”/„Glyfada” por. Gilewicz/mjr. w st. spocz. Karola Politowskiego; AIPN, MSW, sygn. 01243/25/1, Wykaz placówek i afer na terenie Niemiec, Warszawa, 1 I 1937 r., 156–166; Woźny, *Niemieckie*, 317–318; Leszek Gondek, *Wywiad polski w III Rzeszy 1933–1939* (Warszawa: Wyd. MON, 1978), 59–63.

⁸¹ Utworzona w 1936 r. przy tamtejszym Konsulacie Generalnym RP Placówka Wywiadowcza „Madras” kpt. Lucjana Jagodzińskiego; AIPN, MSW, sygn. 01243/25/1, Wykaz placówek i afer na terenie Niemiec, Warszawa, 1 I 1937 r., 156; Woźny, *Niemieckie*, 318.

⁸² Utworzona w 1936 r. i działająca do listopada 1937 r. Placówka Wywiadowcza „L”/„Darek” por./kpt. Chojnackiego; AIPN, MSW, sygn. 01243/25/1, Wykaz placówek i afer na terenie Niemiec, Warszawa, 1 I 1937 r., 156; Woźny, *Niemieckie*, 318.

⁸³ Utworzona w 1937 r. przy tamtejszym Konsulacie RP Placówka Wywiadowcza „Bilbao” kpt. rez. Bohdana Jankowskiego; AIPN, MSW, sygn. 01243/25/1, Wykaz placówek i afer na terenie Niemiec, Warszawa, 1 I 1937 r., 161; Woźny, *Niemieckie*, 317; Gondek, *Wywiad*, 63.

⁸⁴ Placówka Wywiadowcza „Toro” mjr. Szullera; AIPN, MSW, sygn. 01243/25/1, Wykaz placówek i afer na terenie Niemiec, Warszawa, 1 I 1937 r., 156; Woźny, *Niemieckie*, 319.

⁸⁵ Utworzona w 1934 r. i działająca do 1937 r. przy tamtejszym Uniwersytecie Placówka Wywiadowcza „Osaka” por. rez. Mieczysława Raja/por. Gustawa Firla oraz ulokowana w 1937 r. przy tamtejszym Konsulacie RP „Osaka II” – rtm. Adama Smodlibowskiego; AIPN, MSW, sygn. 01243/25/1, Wykaz placówek i afer na terenie Niemiec, Warszawa, 1 I 1937 r., 161; Woźny, *Niemieckie*, 317.

⁸⁶ Utworzona w 1934 r. przy tamtejszym Konsulacie RP Placówka Wywiadowcza „Hakodate” kpt. rez. Bohdana Jankowskiego oraz od 1937 r. „Hakodate II” kpt. Chojnackiego; AIPN, MSW, sygn. 01243/25/1, Wykaz placówek i afer na terenie Niemiec, Warszawa, 1 I 1937 r., 157; Woźny, *Niemieckie*, 317; Gondek, *Wywiad*, 61.

⁸⁷ Działająca w latach 1935–1936 przy tamtejszym Konsulacie Generalnym RP Placówka Wywiadowcza „Bombaj” por. Gilewicz, a następnie „Port” chor. rez. Ziembiewicz; AIPN,

oraz 4-tą lekką i 2-gą pancerną dywizję (placówka w Wiedniu została zresztą zmontowana grubo wcześniej dla rozpracowywania ewentualnego Anschlusu).⁸⁸ Wreszcie we Wrocławiu, z zadaniem na VIII-my Korpus.⁸⁹ Placówka ta dublowała pracę Ekspozytury nr IV w Katowicach.

Równoległe do rozbudowy sieci placówek w Niemczech powstawały placówki limitrofowe: w Kopenhadze,⁹⁰ Amsterdamie,⁹¹ Bernie szwajcarskim,⁹² Sztokholmie,⁹³ Budapeszcie⁹⁴ i Rzymie⁹⁵ oraz łącznikowa w Paryżu.⁹⁶

Tutaj trzeba dodać, że O. de B. armii niemieckiej (nie mówiąc już o jednostkach szybkich, lotnictwie i marynarce), wzrosło – jak już wspomniałem – co najmniej pięciokrotnie, czego nie można powiedzieć o funduszu

---

MSW, sygn. 01243/25/1, Wykaz placówek i afer na terenie Niemiec, Warszawa, 1 I 1937 r., 157; Woźny, *Niemieckie*, 318; Gondek, *Wywiad*, 63.

⁸⁸ Pierwszymi Placówkami Wywiadowczymi w Wiedniu były efemeryczne „As” (1932) i „Osk” (1932), po czym przy tamtejszym Poselstwie lub Konsulacie Generalnym RP ulokowano: „Pistolet” kpt. Jana Chmarzyńskiego (1933), „Eleda” kpt. Stanisława Włodarkiewicza (1934–1936), „Floryda” kpt. Włodarkiewicza (1936–1938), „Boruta” mjr. Stanisława Kuniczaka (1938) oraz „Durazzo” mjr. Ottona Marcinka (1938); AIPN, MSW, sygn. 01243/25/1, Wykaz placówek i afer na terenie Niemiec, Warszawa, 1 I 1937 r., 159, 162; Woźny, *Niemieckie*, 320–321; Gondek, *Wywiad*, 59–61.

⁸⁹ Powołana w 1936 r. przy tamtejszym Konsulacie RP Placówka Wywiadowcza „Adrian” mjr. Grajka; AIPN, MSW, sygn. 01243/25/1, Wykaz placówek i afer na terenie Niemiec, Warszawa, 1 I 1937 r., 157; Woźny, *Niemieckie*, 319; Gondek, *Wywiad*, 63.

⁹⁰ Utworzona w 1936 r. przy tamtejszym Konsulacie RP Placówka Wywiadowcza „Reggio” mjr. Politowskiego, a od 1938 r. „Reggio II” rtm. Gilewicz; AIPN, MSW, sygn. 01243/25/1, Wykaz placówek i afer na terenie Niemiec, Warszawa, 1 I 1937 r., 159; Woźny, *Niemieckie*, 321.

⁹¹ Utworzona w 1935 r. przy tamtejszym Konsulacie RP Placówka Wywiadowcza „Tulipan” kpt. Feliksa Mrozowskiego; AIPN, MSW, sygn. 01243/25/1, Wykaz placówek i afer na terenie Niemiec, Warszawa, 1 I 1937 r., 159; Woźny, *Niemieckie*, 321; Gondek, *Wywiad*, 61.

⁹² Utworzona w 1935 r. przy tamtejszym Konsulacie RP Placówka Wywiadowcza „Polo” por./kpt. Tadeusza Górowskiego; AIPN, MSW, sygn. 01243/25/1, Wykaz placówek i afer na terenie Niemiec, Warszawa, 1 I 1937 r., 159; Woźny, *Niemieckie*, 321.

⁹³ Utworzona w 1934 r. przy tamtejszym Konsulacie RP Placówka Wywiadowcza „Krystyna” kpt. Bogusława Gorgolewskiego, w 1936 r. przekształcona w „Sajgon” por. Tadeusza Szumowskiego (od 1939 r. kpt. Gustawa Firli); AIPN, MSW, sygn. 01243/25/1, Wykaz placówek i afer na terenie Niemiec, Warszawa, 1 I 1937 r., 160; Woźny, *Niemieckie*, 321.

⁹⁴ Utworzona w 1936 r. przy tamtejszym Konsulacie Generalnym RP Placówka Wywiadowcza „Jur” kpt. Romana Poraja-Królikowskiego; AIPN, MSW, sygn. 01243/25/1, Wykaz placówek i afer na terenie Niemiec, Warszawa, 1 I 1937 r., 160, 162; Woźny, *Niemieckie*, 320.

⁹⁵ Utworzona w 1935 r. przy tamtejszym Konsulacie RP Placówka Wywiadowcza „Roma” Bolesława Mikulskiego oraz w 1938 r. przy tamtejszej Ambasadzie RP „Tirana” gen. Bolesława Wieniawy-Długoszowskiego; AIPN, MSW, sygn. 01243/25/1, Wykaz placówek i afer na terenie Niemiec, Warszawa, 1 I 1937 r., 160; Woźny, *Niemieckie*, 321.

⁹⁶ Utworzona w 1936 r. Placówka Wywiadowcza „Lecomte” por./rtm. Michała Balińskiego jako łącznikowa z francuskim wywiadem wojskowym; AIPN, MSW, sygn. 01243/25/1, Wykaz placówek i afer na terenie Niemiec, Warszawa, 1 I 1937 r., 159; Woźny, *Niemieckie*, 320.

dyspozycyjnym Referatu „Z[achód]”, który raczej wzrósł bardzo nieznacznie. Bliższe dane na ten temat mógłby podać mjr int. Ptak Franciszek,⁹⁷ ówczesny i obecny kierownik Sam[oddzielnego] Ref[eratu] Finansowego Oddz[iału] II.

Za to – siłą rzeczy – na przestrzeni lat 1932–1939 – liczba oficerów Ref[eratu] „Z[achód]” wzrosła od kilku do kilkudziesięciu, gdyż sytuacja w Niemczech narzucała głębokiemu wywiadowi konieczność rozbudowy własnego aparatu, rozbudowy równoległej do rozbudowy armii niemieckiej.

Jak[o] zasadę postawiono pracę osobistą i obserwację osobistą, wykonywaną przez Ref[eratu] „Z[achód]” w Niemczech za pośrednictwem oficerów głębokiego wywiadu. Ten system ich pracy ułatwiał kontrolę wiadomości, meldunków oraz raportów nie tylko ich własnej sieci agencyjnej, ale i afer centralnie prowadzonych. Oficerowie ci bowiem pracowali na miejscu w Niemczech i to stanowi zasadniczą różnicę w stosunku do oficerów wywiadu płytkiego, pracujących w Polsce na rejon przydzielony w Niemczech.

W tym stanie rzeczy możliwości inspiracji ze strony wywiadu niemieckiego zostały sprowadzone do minimum. Meldunki z osobistej obserwacji oraz możliwość bezpośredniej kontroli meldunku agenta na miejscu zabezpieczała nas w dużym stopniu. I to było pewnym osiągnięciem, można powiedzieć, w stosunku do ubiegłych lat, w których dominowała afera Sosnowskiego.

Oficerowie Ref[eratu] „Z[achód]” meldowali dokładnie, rzetelnie i wówczas o rozbudowie sił niemieckich, potem zaś o ich koncentracji, aż w końcu o przypuszczalnych kierunkach uderzenia na Polskę. Szczególnie zamanifestowało się to od początku roku 1939.⁹⁸

Kierownik głębokiego wywiadu – w moim pojęciu – nie ma za zadanie odnoszenie błyskotliwych sukcesów. Elementem zasadniczym tej szarej pracy jest trafna ocena rzeczywistości u przeciwnika. Dlatego wydaje się, że nie może być mowy o zaskoczeniu natury wojskowej we wrześniu 1939 r., nie było także nieoczekiwanej koncentracji niemieckiej czy też jakiegoś rewelacyjnego rozwinięcia strategicznego.

---

⁹⁷ Franciszek Ptak (ur. 1894 – zm. 1952) – ppłk dypl. int., w Oddziale II SG WP od 1931 r., kierownik Referatu Budżetowego/Administracyjnego/Samodzielnego Referatu Administracyjnego Wydziału I Organizacyjnego (1931–1939); Dubicki i Suchcitz, *Oficerowie*, 2:260–264.

⁹⁸ Z tym tylko, że większość informacji nt. rejonów koncentracji – co umożliwiło określenie kierunków uderzenia – pochodziło od wywiadu płytkiego czyli Ekspozytur nr 3 i 4. Zob. Mieczysław Cieplewicz i Zgórniak, oprac., *Przygotowania niemieckie do agresji na Polskę w 1939 r. w świetle sprawozdań Oddziału II sztabu Głównego WP (dokumenty)* (Wrocław-Warszawa-Kraków: Wyd. Polskiej Akademii Nauk, 1969), passim; Woźny, *Niemieckie*, 288–311; Majzner, *Polski wywiad wojskowy wobec polityki III Rzeszy 1933–1939* (Toruń: Wyd. Adam Marszałek, 2006), 193–206; Kołakowski, *Czas próby. Polski wywiad wojskowy wobec groźby wybuchu wojny w 1939 roku* (Warszawa: Wyd. Bellona, 2012), 134–191.

Reasumując ponownie: praca zespołowa wywiadów pływającego (tj. Ekspozytury nr III w Bydgoszczy i nr IV w Katowicach) i głębokiego oraz radio-wywiadu i *attaché* wojskowego w Berlinie⁹⁹ była wnikliwym i wielostronnym środkiem poznania niemieckiego potencjału zbrojnego dla Wydziału Studiów resp[ondre] Sam[oddzielnego] Ref[eratu] Niemcy w Oddziale II Sztabu Głównego. Stąd też przedwojenne kalkulacje Sam[oddzielnego] Ref[eratu] Niemcy odnośnie możliwości mobilizacyjnych armii niemieckiej pokryły się z rzeczywistością, jak się później okazało. Identyfikacja W[ielkich] J[ednostek] niemieckich w czasie kampanii wrześniowej potwierdziła kalkulacje prowadzone przez Wydział Studiów przed wojną. Praca Studiów była oparta w dużej mierze na ofiarnej i rzetelnej robocie, przede wszystkim oficerów wywiadowczych, pracujących w terenie od początku 1939 r. prawie bez wytchnienia.

Dzięki temu Oddział II Sztabu Głównego mógł dostarczyć na czas niezbędnych elementów potrzebnych do decyzji swoim władzom przełożonym wszystkich szczebli – dość wcześnie, jak widzimy z powyższych wywodów – przed wojną. Nie mając dostępu do elaboratów Studiów Oddziału II ani też wglądu w archiwa wywiadu francuskiego i angielskiego, nie mogą zacytować globalnej oceny ewidencyjnej. Natomiast wpadła mi w ręce książka pt. „Rząd i Rada Narodowa R.P.” napisana przez wiceprzewodniczącego Rady Narodowej p. Michała Kwiatkowskiego.¹⁰⁰ Książka ta została rozesłana dla celów służbowych przez szefa Biura Propagandy i Oświaty ppłk. dypl. [Adama] Morbitzera w lipcu ub. r. za L.dz. 2416/Prop./II-C/42. Na stronie 38 tej książki, wiersz 16 od góry przeczytałem: „Przemówienie Prezesa Rady Ministrów wygłoszone w dniu 5 marca 1940 r. na posiedzeniu Rady Narodowej R.P. w Angers”. Przytaczam dwa fragmenty: „Inicjatywa i wypowiedzenie wojny jesienią 1939 r. leżały wyłącznie w rękach Niemców. Przygotowywali się oni do niej od dawna i tylko ślepi nie chcieli widzieć ich wzrastającego z roku na rok pogotowia zbrojnego...”. Na stronie 39, wiersz 21: „Wykażą to dokumenty, czy prawdą jest, że łądzono się u nas do ostatniej nieomal godziny i nie wierzono w konflikt zbrojny z Niemcami, pomimo, że dywizje niemieckie stały już nad polską granicą, o czym byliśmy dokładnie poinformowani...”

⁹⁹ Utworzonego w 1928 r. i kierowanego najpierw przez mjr./ppłk. dypl. Witolda Dzierżykraj-Morawskiego (do 1932 r.), a następnie mjr./ppłk. Szymańskiego (1932–1939). Zob. Majzner, *Attachaty Wojskowe Drugiej Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1945. Strukturalno-organizacyjne aspekty funkcjonowania* (Częstochowa: Wyd. Akademii im. Jana Długosza, 2014, wyd. 2), 319–325; Majzner, „Attachat Wojskowy przy Poselstwie / Ambasadzie RP w Berlinie – zagadnienia organizacyjne,” *Niemcy – Austria – Szwajcaria* 3 (2008): 227–252.

¹⁰⁰ Michał Kwiatkowski (ur. 1883 – zm. 1966) – wiceprzewodniczący Rady Narodowej RP II kadencji (1942–1945); Grzegorz Kulka, *Komisje prawno-ustrojowe Rady narodowej RP na emigracji w latach 1939–1991* (Warszawa: Wyd. Sejmowe, 2009), 35–36.

15 marca 1939 r. Niemcy zajęli Czechosłowację.¹⁰¹ W Pradze sformowali jedną nową dywizję pancerną (10), o której już uprzednio mówiłem, że została przerzucona do Prus Wschodnich i brała udział w walkach wrześniowych. Grafikon O. de B. armii niemieckiej zafiksowany przez nasze Studia z końcem roku 1938 zmienił się właściwie o tę jedną dywizję pancerną.

18 marca 1939 r. zdałem agendy kierownika Referatu „Z[achód]”.¹⁰²

Z dniem 1 kwietnia 1939 r. zostałem odkomenderowany do Ministerstwa Spraw Zagranicznych, a w dniu 10 lipca 1939 r. zostałem mianowany Konsulem Generalnym RP w Zagrzebiu. Równocześnie w związku z powołaniem na stanowisko w państwowej służbie cywilnej zostałem na własną prośbę przeniesiony w stan nieczynny, zaś z dniem 1 października 1941 r. powołany do służby czynnej.

To, co tu podałem, nie jest oczywiście nawet wyciągiem z jakiegoś fachowego studium. Podstawę stanowią moje osobiste wspomnienia. Niektóre momenty są naświetlone ogólnikowo, nie z powodu tendencji do nieujawnienia pewnych szczegółów, gdyż zostałem przez Pana Ministra Obrony Narodowej zwolniony z tajemnicy urzędowej, lecz z uwagi na zawodność pamięci oraz ze względu na to, że fachowe studium pisane z pamięci wymagałoby bardzo dużo czasu no i relacji moich kilkudziesięciu współpracowników oraz zbadania archiwum polskiego, francuskiego i angielskiego wywiadu.

Jest to tylko „migawkowy obraz” pracy wywiadowczej Referatu „Z[achód]” i krótkie zestawienie siedmioletnich wysiłków oficerów głębokiego wywiadu – możliwie najbliższe rzeczywistości. Do oceny tej mam moralne prawo i obowiązek jako były przełożony, szczególnie gdy wiem o celowych przeinaczeniach faktów, jednostronnie ujmujących sprawy i ludzi – dla własnych potrzeb i celów.

Starałem się zaledwie przedstawić tło, ogólną sytuację i dane, na zasadzie których powstawały takie czy inne koncepcje wywiadowcze.

Przykład: z uwagi na inspiracyjną aferę mjr. Sosnowskiego (ciągnącą się około 6 lat przed objęciem przeze mnie stanowiska kierownika Referatu „Z[achód]”) doszedłem do koncepcji przejścia na robotę, której podstawą jest osobista praca informacyjna i obserwacyjna (na pierwszym planie, potem dopiero agencyjna) oficerów, rozrzuconych po całym terenie Niemiec. Gwarantowało mi to zmniejszenie do minimum groźby inspiracji ze strony wywiadu niemieckiego, gdyż oficer meldował to, co widział i stwierdził

¹⁰¹ Właściwie Niemcy zajęli Czechy i Morawy, tworząc kontrolowany przez nich „Protektorat Czech i Moraw”. Słowacja stała się formalnie samodzielnym państwem.

¹⁰² Odwołanie to było elementem rekonstrukcji personalnej zarządzanej przede wszystkim w Wydziale II Wywiadowczym oraz na stanowisku szefa Oddziału II SG WP pod wpływem procesu mjr. Sosnowskiego. Zob. Ulatowski, *Polski*, 46–54; Majzner, „Opinie kpt. Jerzego Niezbrzyckiego na temat oficerów Referatu «Zachód»,” w *Referaty „Wschód” i „Zachód” Oddziału II SGWP. Współpraca czy rywalizacja?*, red. Majzner (Radomsko: Wyd. Taurus, 2018), 281–295.

na własne oczy. Nie dawało to oczywiście błyskotliwych sukcesów. Nie dostarczali bowiem dokumentów niemieckich masowo. Była to praca szara, codzienna i mozaikowa, wymagająca benedyktyńskiej cierpliwości, ale to właśnie dawało możliwość obserwacji planowego przegotowania Niemiec do wojny, chwytanego w wielu punktach naraz i równocześnie.

Było to jedyne wyjście w sytuacji, jaką narzuciły wypadki toczącego się w Niemczech po dojściu Hitlera do władzy. Skoro możliwości budżetowe były ograniczone, trzeba było maksymalnie wyekspluatować wysiłek osobisty oficerów polskich pracujących w Niemczech. Oficerowie „Zachodu” dali rzeczywiście duży wkład pracy, a niektórzy przypłacili to zdrowiem lub nawet życiem. Przykłady: oficer w Lipsku skazany na dożywotnie więzienie,¹⁰³ kierownik placówki w Królewcu zaginiony bez wieści.¹⁰⁴

Dłuższa perspektywa czasu (utrudniająca opisywanie szczegółów) pozwala natomiast na właściwą ocenę globalną wysiłku fizycznego i moralnego oficerów głębokiego wywiadu, co aktualnie w czasie jego trwania, ze względu na świeżość toczących się wypadków i pochłonięcie codzienną pracą, może nie wychodziło tak jasno.

Zaniechałem celowo omawiania trudności pracy, aby uniknąć łatwizny wydawania powierzchownego sądu i krytykowania rzeczy, które bądź co bądź działały się dość dawno. Ponieważ tu chodzi o moich współpracowników, starałem się o możliwie szczegółową ocenę ich pracy z punktu widzenia obiektywizmu, celowości, wreszcie wyników. Wyników uwieńczonych poczuciem, że dali możliwość Studiów niemieckim przedstawienie komu należy właściwej sytuacji w Niemczech. Na te okoliczność mogli by się wypowiedzieć poza tym: kier[ownik] Ref[eratu] Niemcy ppłk dypl. Leśniak, b[ył] szef Wydziału Wywiadowczego ppłk dypl. Mayer Stefan, obecnie komendant Szkoły Oficerów Wywiadowczych, zastępca szefa Oddziału II płk dypl. Englicht,¹⁰⁵ wreszcie b[ył] szef Oddziału II, obecnie komendant

---

¹⁰³ Pierwszy kierownik Placówki Wywiadowczej „Osaka” por. rez. Raj został w lipcu 1936 r. aresztowany i skazany na dożywocie, po czym stracony z chwilą wybuchu wojny. Gondek, *Wywiad*, 70; Woźny, *Niemieckie*, 63, 317.

¹⁰⁴ Major Szuller został aresztowany przez Niemców w przeddzień wybuchu wojny. Jedną z wersji mówi, iż w maju 1941 r. w więzieniu w Królewcu miał popełnić samobójstwo; Dubicki i Suchcitz, *Oficerowie*, 4:195. Spośród oficerów wywiadu pracujących w Prusach Wschodnich aresztowanych zostało jeszcze 3 – rtm. Bohdana Jałowieckiego z Olsztyna oraz dwóch nieustalonych z nazwiska oficerów wywiadu eksponowanych przy konsultach w Kwidzynie oraz Elku; Woźny, *Niemieckie*, 319; Skóra, *Służba konsularna Drugiej Rzeczypospolitej. Organizacja, kadry i działalność* (Toruń: Wyd. Adam Marszałek, 2006), 62.

¹⁰⁵ Józef Englicht (ur. 1891 – zm. 1954) – płk dypl. piech., w Oddziale II SG WP od 1924 r., referent w Referacie „Rosja” (1924–1926), referent i zastępca kierownika Referatu „Rosja” w Wydziale II Ewidencyjnym (1926–1927), szef Wydziału I Organizacyjnego (1927–1929), szef Wydziału III Studiów (1929–1930), zastępca szefa Oddziału II SG WP (1930–1937), I zastępca szefa Oddziału II SG WP (1939); Dubicki i Suchcitz, *Oficerowie*, 1:93–96.

Wyższej Szkoły Wojennej płk dypl. Smoleński.¹⁰⁶ Myślę również, że mój następca mjr dypl. Szumowski Tadeusz¹⁰⁷, obecnie attaché wojskowy Poselstwa RP przy rządzie Czechosłowackim w Londynie, mógłby rzucić ciekawe światło na ten ważny okres przed wojną, który siłą rzeczy uchyla się spod mojej oceny.¹⁰⁸ Przenikały wprawdzie do mnie oceny sytuacji w Niemczech właśnie od mego następcy i dawnych współpracowników, czego klasycznym przykładem [jest], że wyjeżdżając do Zagrzebia celem objęcia stanowiska konsula generalnego RP – nie pojechałem najkrótszą drogą przez Morawską Ostrawę–Budapeszt (taki bilet kolejowy wręczono mi w MSZ), tylko przez Lwów–Ławoczne–Budapeszt–Zagrzeb. Wiedziałem bowiem dokładnie, że południowa grupa niemieckich wojsk, w szczególności 14-ta Armia gen. [Wilhelma] Lista, jest skoncentrowana w rejonie Śląska, Moraw i Słowacji, że Morawska Ostrawa jest miejscem ugrupowania 44-tej i 45-tej D[ywizji]P[iechoty], wobec czego przejazd tą drogą mógł mnie narazić na pewne trudności ze strony policji i wywiadu niemieckiego, którym moje nazwisko i funkcja były dokładnie znane od wielu lat (choćby od Sosnowskiego i Czajkowskiego, nie licząc szeregu innych afer), co jest zresztą rzeczą normalną z uwagi na okres mojej pracy 1923–1939 w polskim wywiadzie. Sekcja Informacyjno-Wywiadowcza „Führungabteilung” (czyli oddziału taktyczno-operacyjnego) 14-ej Armii gen. Lista kontrolowała na pewno ruch podróźnych na stacji węzłowej, jaką jest Morawska Ostrawa, choćby z uwagi na osłonę własnej koncentracji. A propos Sosnowskiego: mój osobisty stosunek do tej afery polegał na przekonaniu, że tak czy inaczej ta placówka odpadnie i że trzeba budować od nowa aparat głębokiego wywiadu, strukturalnie różny od dotychczasowego. Że trzeba zmienić metodę pracy. Zamiast scentralizowania akcji wywiadowczej (a co za tym idzie i wydatków z tym związanych) w jednej placówce, czerpiącej materiały z jednej instytucji wojskowej niemieckiej, wydawało się, że należy zdecentralizować wysiłki, rozproszyć je na całe terytorium Rzeszy, co jedynie umożliwiałoby zsynchronizowanie obserwacji szybkiej rozbudowy armii niemieckiej

¹⁰⁶ Marian Józef Smoleński (ur. 1894 – zm. 1978) – gen. bryg., w Oddziale II SG WP od 1939 r., jako jego szef – wyznaczony w październiku 1938 r., stanowisko formalnie objął 1 II 1939 r.; Dubicki i Suchcitz, *Oficerowie*, 1:262–265; zob. Grzegorz Nowik, *Ósmy ulan Beliny. Generał brygady Józef Marian Smoleński „Kolec” (1894–1978)* (Warszawa: Wyd. Rytm, 2008).

¹⁰⁷ Tadeusz Szumowski (ur. 1899 – zm. 1971) – ppłk dypl. piech., w Oddziale II SG WP od 1936 r., kierownik Placówki Wywiadowczej „Sajgon” w Sztokholmie (1936–1939), kierownik Referatu „Zachód” Wydziału IIa Wywiadowczego (marzec–sierpień 1939); Dubicki i Suchcitz, *Oficerowie*, 3:300–310.

¹⁰⁸ Major Szumowski złożył taką relację 16 VI 1943 r. przed Komisją Rejestracyjną przy MSWojsk. Zob. IPMS, Relacje, sygn. B.I.6i, Protokół przesłuchania, Londyn, 16 VI 1943 r., 127–172.

– równocześnie w wielu punktach, tych mianowicie, gdzie powstają nowe dowództwa czy rodzą się nowe wielkie jednostki stanu pokojowego.

Na tego rodzaju plan pracy, co roku przygotowywany, miałem zgodę przełożonych wszystkich szczebli i kontrolę wyników przez sporządzanie rocznych sprawozdań z działalności Ref[eratu] „Z[achód]”, dalej na kwartalnych odprawach u szefa Oddziału II kierowanych przez szefa Sztabu Głównego oraz przez niezapowiedziane inspekcje płk. dypl. Glabisz, działającego w charakterze delegata generalnego inspektora sił zbrojnych i ministra spraw wojskowych. Płk dypl. Glabisz oraz towarzyszący mu mjr int. Morel¹⁰⁹ mieli prawo merytorycznego, a nie tylko buchalteryjnego kontrolowania wydatków, wyrażającego się w badaniu celowości i definitywności kosztów wywiadowczych. Płk dypl. Glabisz badał równocześnie wykonanie rocznego planu pracy, budowanego na zadaniach stawianych przez Studia.

Wyjaśniając: 14-ty wiersz od dołu strona 2-ga niniejszego opracowania: „Analiza dossier Sosnowskiego i Czajkowskiego zaczęła budzić we mnie pewne refleksje, a nawet zastrzeżenia”. Oświadczam, że były to zastrzeżenia z punktu widzenia fachowego (techniki wywiadu).

Adam Świtkowski, mjr

Źródło: IPMS, Morski Sąd Wojenny w Londynie, sygn. A.XII.88/848D, Oświadczenie mjr. dr. Świtkowskiego Adama, Glasgow, 22 II 1943 r., 512–517.

Bibliografia

Archiwalia

- Archiwum Akt Nowych w Warszawie
  - Sztab Główny Wojska Polskiego
- Archiwum Instytutu Józefa Piłsudskiego w Londynie
  - Kolekcja Akt Stefana Mayera
- Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie
  - Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie
- Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie
  - Morski Sąd Wojenny w Londynie
  - Oddział II Informacyjno-Wywiadowczy Sztabu Naczelnego Wodza
  - Relacje
- Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego
  - Akta Personalne i Odznaczeniowe
  - Oddział II Sztabu Głównego (Generalnego) Wojska Polskiego
  - Samodzielny Referat Informacyjny DOK VIII

¹⁰⁹ Właśc. mjr adm. (int.) Józef Moryl, kierownik Referatu Rachunkowo-Budżetowego w Biurze Administracji Armii MSWojsk.; Ryszard Rybka i Kamil Stepan, *Rocznik oficerski 1939. Stan na dzień 23 marca 1939* (Kraków: Księgarnia Akademicka, 2006), 442.

Źródła drukowane

- Cieplewicz, Mieczysław, i Marian Zgórniak, oprac. *Przygotowania niemieckie do agresji na Polskę w 1939 r. w świetle sprawozdań Oddziału II sztabu Głównego WP (dokumenty)*. Wrocław–Warszawa–Kraków: Wyd. Polskiej Akademii Nauk, 1969.
- Rybka, Ryszard, i Kamil Stepan. *Rocznik oficerski 1939. Stan na dzień 23 marca 1939*. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2006.
- Traktat pokoju między mocarstwami sprzymierzonymi i stowarzyszonymi a Niemcami podpisany w Wersalu 28 czerwca 1919 roku*. Warszawa: Biuro Prac Kongresowych, 1919.

Opracowania

- Bochaczek-Trąbska, Joanna. *Major Jan Henryk Żychoń 1902–1944*. Oświęcim: Wyd. Napoleon V, 2012.
- Ćwiąg, Henryk. *Rotmistrz Sosnowski. As wywiadu Drugiej Rzeczypospolitej*. Kraków: Wyd. Literackie, 2010.
- Dubicki, Tadeusz, i Andrzej Suchcitz. *Oficerowie wywiadu WP i PSZ w latach 1939–1945*. T. 1–4. Warszawa: Instytut Józefa Piłsudskiego, Wyd. LTW, 2009–2019.
- Gajownik, Tomasz. *Tajny front niewypowiedzianej wojny. Działalność polskiego wywiadu wojskowego na Litwie w latach 1921–1939*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2010.
- Gondek, Leszek. *Wywiad polski w III Rzeszy 1933–1939*. Warszawa: Wyd. MON, 1978.
- Graczyk, Konrad. *Operacja „Reichswehrministerium”. Misja majora Jerzego Sosnowskiego. Niemiecki i polski proces karny*. Warszawa: Wyd. Rytm, 2017.
- Howe, Russel Warren. *Mata-Hari. The True Story*. New York: Dodd Mead, 1986.
- Jastrzębski, Włodzimierz. *Major Żychoń i bydgoska ekspozytura wywiadu*. Bydgoszcz: Wyd. Świadectwo, 1994.
- Kołąkowski, Piotr. *Czas próby. Polski wywiad wojskowy wobec groźby wybuchu wojny w 1939 roku*. Warszawa: Wyd. Bellona, 2012.
- Kołąkowski, Piotr, Andrzej Krzak. *Sprawa majora Jerzego Sosnowskiego w świetle dokumentów analitycznych Oddziału II SGWP i zeznań Franza Heinricha Pfeifera*. Warszawa: Wyd. Demart, 2015.
- Krzak, Andrzej. *Czerwoni Azefowie. Afera MOCR-TRUST 1922–1927*. Warszawa: Wojskowe Centrum Edukacji Obywatelskiej, 2010.
- Kulka, Grzegorz. *Komisje prawno-ustrojowe Rady narodowej RP na emigracji w latach 1939–1991*. Warszawa: Wyd. Sejmowe, 2009.
- Ławrynowicz, Witold. *Droga do Blitzkriegu. Historia i rozwój niemieckiej broni pancernej do wybuchu II wojny światowej*. Gdańsk: Wyd. AJ Press, 2003.
- Łukomski, Grzegorz. *Generał brygady Antoni Szymański (1894–1973)*. Pruszków: Oficyna Wydawnicza „Ajaks”, 2006.
- Łukomski, Grzegorz. *Szara eminenca polskiego wywiadu wojskowego. Pułkownik dyplomowany Stefan Mayer (1885–1981)*. Łomianki: Wyd. LTW, 2020.
- Mahoney, M.H. *Women in Espionage: a Biographical Dictionary*. Santa Barbara: ABC-CLIO Inc, 1993.
- Majzner, Robert. „Attachat Wojskowy przy Poselstwie / Ambasadzie RP w Berlinie – zagadnienia organizacyjne.” *Niemcy–Austria–Szwajcaria* 3 (2008): 227–252.

- Majzner, Robert. *Attachaty Wojskowe Drugiej Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1945. Strukturalno-organizacyjne aspekty funkcjonowania*. Częstochowa: Wyd. Akademii im. Jana Długosza, 2014, wyd. 2.
- Majzner, Robert. „Opinie kpt. Jerzego Niezbrzyckiego na temat oficerów Referatu «Zachód».” W *Referaty „Wschód” i „Zachód” Oddziału II SGWP. Współpraca czy rywalizacja?* Red. Robert Majzner, 281–295. Radomsko: Wyd. Taurus, 2018.
- Majzner, Robert. *Polski wywiad wojskowy wobec polityki III Rzeszy 1933–1939*. Toruń: Wyd. Adam Marszałek, 2006.
- Majzner, Robert. *Sosnowski był agentem niemieckim. Afera „In.3” w świetle opinii kpt. Mieczysława Dubika*. Radomsko: Wyd. Taurus, 2020.
- Majzner, Robert, i Tadeusz Dubicki, Andrzej Suchcitz. *W labiryncie oskarżeń. „Sprawa majora Żychonia” przed Morskim Sądem Wojennym w Londynie 1942–1943*. Częstochowa: Akademia im. Jana Długosza, 2015.
- Majzner, Robert, Andrzej Suchcitz, i Tadeusz Dubicki. *Oskarżam majora Żychonia. Sprawa karna KW.21/42 przed Morskim Sądem Wojennym w Londynie*. Radomsko: Wyd. Taurus, 2016.
- Newmen, Andrew. *Hitler's Insanity. A Conspiracy of Silence*. Stroud: Fonthill Media, 2018.
- Nowak, Włodzimierz. „Generał brygady Kazimierz Glabisz (1893–1981). Zarys biografii.” *Przegląd Historyczno-Wojskowy* 9 (60), nr 3 (223) (2008): 117–135.
- Nowik, Grzegorz. *Ósmy ulan Beliny. Generał brygady Józef Marian Smoleński „Kolec” (1894–1978)*. Warszawa: Wyd. Rytm, 2008.
- Orth, Reiner. *Der SD-Mann Johannes Schmidt – Der Mörder des Reichskanzlers Kurt von Schleicher?* Marburg: Tectum Wissenschaftsverlag, 2012.
- Paduszek, Konrad. *Zajrzeć do mózgu Lenina. Wywiad II Rzeczypospolitej a postrewolucyjna Rosja*. Łomianki: Wyd. LTW, 2016.
- Salewski, Michael. *Entwaffnung und Militärkontrolle in Deutschland 1919–1927*. München: R. Oldenbourg Verlag, 1966.
- Skóra, Wojciech. *Działalność gdańskiej ekspozytury polskiego wywiadu wojskowego w latach 1920–1930*. Poznań: Wyd. Rys, 2011.
- Skóra, Wojciech. *Służba konsularna Drugiej Rzeczypospolitej. Organizacja, kadry i działalność*. Toruń: Wyd. Adam Marszałek, 2006.
- Świerczek, Marek. „MOCR-Trust”. *Polski wywiad wojskowy a sowiecka operacja dezinformacyjna (1921–1927)*. Radomsko: Wyd. Taurus, 2019.
- Ulatowski, Łukasz. *Berlińska placówka wywiadowcza „In.3” (1926–1934) Oddziału II i działalność majora Jerzego Sosnowskiego w Niemczech*. Warszawa: b.w., 2016.
- Ulatowski, Łukasz. *Polski wywiad wojskowy w 1939 roku. Struktura organizacyjna, składy osobowe, personel, budżet, mob.* Warszawa: b.w., 2013.
- West, Nigel. *Historical Dictionary of Sexspionage*. Plymouth: Scarecrow Press, 2009.
- Woźny, Aleksander. *Niemieckie przygotowania do wojny z Polską w ocenach polskich naczelnych władz wojskowych w latach 1933–1939*. Warszawa: Wyd. Neriton, 2000.
- Zacharski, Marian. *Operacja Reichswehra. Kulisy wywiadu II RP*. Poznań: Wyd. Zysk i S-ka, 2013.
- Zacharski, Marian. *Rotmistrz*. Poznań: Wyd. Zysk i S-ka, 2011.
- Zgórniak, Marian. *Europa w przededniu wojny. Sytuacja militarna w latach 1938–1939*. Kraków: Wyd. „Księgarnia Akademicka”, 1993.

Internet

„Niedenfuhr, Gunther.” Lexikon der Wehrmacht. Dostęp maj 2, 2022. <https://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Personenregister/N/NiedenfuhrGuenther.htm>.

STRESZCZENIE

**Tadeusz Dubicki, Robert Majzner, Wywiad na Niemcy
oczami kierownika Referatu „Zachód” Oddziału II Sztabu
Głównego Wojska Polskiego 1932–1939**

Artykuł jest krytyczną analizą opinii mjr. Adama Świtkowskiego na temat funkcjonowania wywiadu wojskowego przeciwko III Rzeszy, przygotowanej w 1943 r. jako wyraz protestu przeciwko fałszowaniu historii oraz deprecjonowaniu osiągnięć wywiadu „zachodniego” przed 1939 r. Największą zaletą zaprezentowanego dokumentu jest to, iż został on sporządzony przez oficera, który najdłużej spośród wszystkich kierował Referatem „Zachód”, na dodatek w kluczowym dla tej służby okresie, tj. w latach 1932–1939. W związku z tym, że powstał jako uzupełnienie przesłuchania przeprowadzonego na zlecenie Morskiego Sądu Wojennego w Londynie, w ramach śledztwa przeciwko kpt. Jerzemu Niezbrzyckiemu i mjr. Tadeuszowi Nowińskiemu – oskarżonym o zniesławienie ówczesnego kierownictwa Oddziału Informacyjno-Wywiadowczego Sztabu Naczelnego Wodza, koncentruje się na dwóch kwestiach tj. konsekwencjach afery „In.3” dla pracy wywiadu na Niemcy oraz jego roli w przygotowaniu kraju na agresję ze strony III Rzeszy. Równocześnie dostarcza jednak wielu dodatkowych informacji dotyczących jego struktur, *modus operandi* i efektów działalności operacyjnej.

Słowa kluczowe: wywiad wojskowy, II Rzeczpospolita Polska, III Rzesza, Oddział II Sztabu Głównego Wojska Polskiego

SUMMARY

**Tadeusz Dubicki, Robert Majzner, Intelligence Gathering
against Germany as seen through the Eyes of the Head of the „West”
Department, Division II of the Chief of the Main Staff
of the Polish Army 1932–1939**

The article is a critical analysis of major Adam Świtkowski's opinion concerning the functioning of military intelligence against the Third Reich, which was documented in 1943 as an expression of protest against the falsifying of history and the depreciation of the achievements of „Western” intelligence before 1939. The biggest asset of the document in question is the fact that it was written by the longest serving head of the „West” Department, who was also in charge during its most important period, i.e. between 1932–1939. Świtkowski's opinion was drafted to complement an interrogation commissioned by a Navy Court Martial in London,

within the framework of an investigation into captain Jerzy Niezbrzycki and major Tadeusz Nowiński, who were accused of defaming the then head of the Information-Intelligence Department of the Commander in Chief's Staff. The document focuses on two matters, i.e. the consequences of the „In.3” affair with regards to intelligence gathering against Germany, and the department's role in preparing the country against any aggression from its western neighbor. At the same time, it provides the reader with a lot of supplementary information concerning the structure and *modus operandi* of the military intelligence service and the effects of its operational activity.

Keywords: military intelligence, Second Polish Republic, the Third Reich, Second Bureau of the Polish Main Staff

ZUSAMMENFASSUNG

Tadeusz Dubicki, Robert Majzner, Geheimdienst gegen Deutschland aus der Sicht des Leiters der Abteilung „West” der Abteilung II des Hauptstabs der polnischen Armee 1932–1939

Dieser Aufsatz stellt eine kritische Analyse des Gutachtens von Major Adam Świtkowski über die Funktionsweise des militärischen Geheimdienstes gegen das Dritte Reich dar, das 1943 als Protest gegen die Geschichtsfälschung und die Abwertung der Leistungen des „West” Geheimdienstes vor 1939 verfasst wurde. Das größte Verdienst des hier vorgelegten Dokuments besteht darin, dass es von dem Offizier verfasst wurde, der von allen am längsten für die Dienststelle „West” zuständig war, und zwar in der für diese Dienststelle entscheidenden Zeit, d. h. 1932–1939. Er wurde als Ergänzung zu dem vom Kriegsgericht in London in Auftrag gegebenen Verhör im Rahmen der Ermittlungen gegen Hauptmann Jerzy Niezbrzycki und Major Tadeusz Nowiński verfasst, die beschuldigt wurden, die damalige Führung der Informations- und Nachrichtendienstabteilung des Obersten Befehlshabers verleumdet zu haben. Das Dokument konzentriert sich daher auf zwei Themen, nämlich die Folgen der „In.3”-Affäre für die nachrichtendienstliche Arbeit über Deutschland und ihre Rolle bei der Vorbereitung des Landes auf den Überfall auf Polen durch das Dritte Reich. Gleichzeitig liefert es aber auch viele zusätzliche Informationen über die Strukturen der Dienststelle, ihren *modus operandi* und ihre operativen Auswirkungen.

Stichworte: militärischer Geheimdienst, Zweite Polnische Republik, Drittes Reich, Abteilung II des Hauptstabs der Polnischen Armee